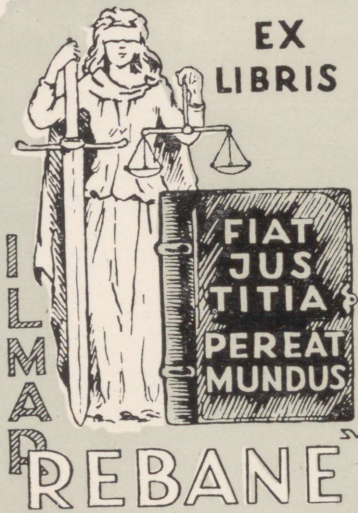

V-39469

O.PÜSSA

**EKSPERTIISI
MÄÄRAMINE
JA TEGEMINE**

EX
LIBRIS

L
M
A

FIAT
JUS
TITIA
PEREAT
MUNDUS

REBANE^{SV}

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Kriminaalõiguse- ja protsessi kateeder

*Detš. J. Lebasele
lugupidamiseks
autorilt*

O. P ü s s a

5. XII 1966. a.

EKSPERTIISI MÄÄRAMINE

J A T E G E M I N E

T a r t u 1966

EESTI ÕIGUSKESKUSE
RAAMATUKOGU

№. nr. 2980 krim.
õigus

S i s u k o r d .

	lk.
§ 1. Kohtuliku tõendi mõiste	4
§ 2. Ekspertiisi arvamuse mõiste	8
§ 3. Ekspertiisi mõiste	13
§ 4. Teised eriteadmiste rakendamise vormid kuritegude uurimisel	19
§ 5. Uuriija ja ekspertiisi funktsioonide piiritlemine	21
§ 6. Ekspertiisi liigid	26
§ 7. Ekspertiisi määramise ettevalmistamine	34
1. Ekspertiisi vajalikkuse otsustamine	35
2. Ekspertiisi liigi kindlaksmääramine	40
3. Ekspertiisi või ekspertiisiasutuse kind- laksmääramine	41
4. Ekspertiisi tegemise koha ja aja ning ekspertiisi määramise aja tuvastamine	43
5. Ekspertlikuks uurimiseks vajalike mater- jalide ettevalmistamine	47
§ 8. Ekspertiisi määramise ja tegemise protses- suaalne kord	51
§ 9. Ekspertiisi meetodika	58
§ 10. Ekspertiisi arvamuse kontrollimine ja hinda- mine	70
§ 11. Süüdistatava õigused ekspertiisi määrami- sel ja tegemisel	73
§ 12. Ekspertiisi osa kuritegude ärahoidmisel	80
§ 13. Ekspertiisiasutused NSV Liidus	81

1. Kohtuliku tõendi mõiste.

Juurdlust teostava isiku ja uurija ülesandeks kohtueel-
sel uurimisel ning kohtu ülesandeks asja kohtulikul arutami-
sel on kõikide kuritegu iseloomustavate asjaolude väljasel-
gitamine. Et kuritegu on uurimise või kohtuliku arutamise
ajaks alati mineviku sündmus, pole võimalik tema vahetu ta-
jumine juurdlust teostava isiku, uurija või kohtuniku poolt.
Kõik need isikud saavad kuriteo asjaoludest teadlikuks ai-
nult vahendlikult, s.o. tõendite abil. Kui mõni neist on
kuritegelikku käitumist ise vahetult tajunud, muutub ta tun-
nistajaks ega saa seda kuritegu uurida ega arutada.

Kohtuliku tõendi mõistes, nagu see on määratletud Eesti
NSV KrPK §-s 48 lg 1 ja 2, eristame sisulisi ja vormilisi
tunnuseid.¹

Kohtuliku tõendi sisuks on faktilised andmed, mille
abil on võimalik kindlaks määrata asjas tõendamisele kuulu-
vaid asjaolusid (KrPK § 48 lg. 1.).

Kohtulike tõenditena esinemiseks peab nendel faktilis-
tel andmetel olema aga veel kohtulikule tõendile omane vorm.
Viimase juures eristame kolmesuguseid tunnuseid.

Kõigepealt kuuluvad siia need tunnused, mis iseloomus-
tavad tõendi kujunemist. Kohtuliku tõendi allikas, s.o.
inimese psüühika või ese, saab mõjustusi kuriteolt ja vor-
mib need mõjustused faktideks. Erinevate tõendiliikide
puhul toimub tõendi sisuks olevate faktide kujunemine erine-
val viisil. Tunnistaja puhul algab kujunemisprotsess sünd-
muse tajumisega, sellele järgneb omandamine, reprodutseeri-

¹ Edaspidi tähistatakse Eesti NSV kriminaalprotsessi koo-
deksit - KrPK.

mine ning suuline või kirjalik ütluse andmine. Eksperti arvamuse puhul, kus tegemist on kaksikallikaga, saab algseid mõjustusi tavaliselt mingi ese, viimast uurib ning teeb eriteadmistel põhineva järelduse ekspert. Asitõendite puhul hõlmab kujunemiskäik seda toimet, mille mõjul esemel kujuneb välja fakt ning samuti viimase kujunemiskäiku (näit. jalatsi süvendjälg kujuneb mehaanilise toime tulemusena sellisele pinnale, mida inimese jalasurve on võimeline deformeerima).

Kohtuliku tõendi kujunemiskäigu lõpuks peab tõendi sisuks oleval faktil olema selline vorm, mis võimaldab selle fakti tajumist. Ta peab seega olema kas suuline (näit. tunnistaja ütluse puhul), kirjalik (näit. uurimis- ja kohtutoimingu protokollide puhul) või esemeline (näit. asitõendi puhul). Esemeliste kohtulike tõendite puhul on faktilistel andmetel alati tajutav kuju. Isikuliste tõendite puhul eksisteerivad faktilised andmed aga vastavate isikute (tunnistajate, süüdistatavate jt.) teadvuses ning on sellisel kujul teistele mittetajutavad. Et taolised faktid saaksid esineda tõenditena, peavad nad kõigepealt muutuma kas kõne või kirja kujul kõigile tajutavateks. T a j u t a v u s ongi tõendi vormi teine tunnus.

Selleks, et teatavad faktid saaksid esineda aga k o h t u l i k e tõenditena on neile nende tajutava väliskuju kõrval vajalik veel seaduses ettenähtud p r o t s e s s u - a a l n e v o r m i s t a t u s². Viimane ongi kohtuliku tõendi vormi kolmas, talle eriti spetsiifiline tunnus. Nii näeb KrPK ette tunnistaja, kannatanu, süüdistatava ja kahtlustatava ülekuulamise ning eseme asitõendina asja juurde võtmise korra, nõuded uurimistoimingu protokollide koostamiseks, ekspertiisi vormistamiseks jne. Seega peavad kohtuliku tõendi sisuks olevad faktilised andmed kujunema kindlas vormis, esinema objektiivses tegelikkuses kõikidele tajutavana.

² Tõendi (mitte kohtuliku tõendi) vormi puhul on küllaldane tajutava väliskuju esinemine. Nii piisab näiteks ajaloo uurijale ajaloolise sündmuse kindlakstegemiseks teatava isiku jutustusest või vastavast arheoloogilisest leiust, ilma et oleks vajalik jutustuse või leitud eseme eriline vormistamine.

ja sellele lisaks veel protsessinormide poolt reguleeritud protsessuaalse vormistusega. KrPK § 48 teises lõikes ongi kindlaks määratud vorm, milles selle paragrahvi esimeses lõikes loetletud faktilised andmed peavad esinema. Faktilised andmed on järelikult ainult siis kohtulikud tõendid, kui nad esinevad ühes neist vormidest.

On ekslik pidada kohtulikuks tõendiks ainult faktilisi andmeid, seega arvata, et kohtuliku tõendi mõiste on määratletud ainult § -is 48 lg. 1. Kohtuliku tõendi mõiste sisaldub selle paragrahvi mõlemas lõikes kokku. Seetõttu ei olegi kohtulikeks tõenditeks näiteks jälitusvahenditega (KrPK § 100) saadud andmed, teenistuskoera käitumine ega tunnistaja poolt uurijale eraviisilises vestluses avaldatud asjaolud, sest kõikidel nendel faktidel (tõendi sisu) on küll tajutav väliskuju, kuid täielikult puudub kohtulikule tõendile vajalik protsessuaalne vormistatus. Küll eksisteerib kohtulik tõend sel juhul, kui tal on olemas KrPK § 48 lg. 2. ettenähtud vorm nõuetele mittevastaval kujul (näit. ülekuulamise juures pole tunnistajat hoiatatud vastutuse suhtes valeütluse andmise eest, vaatluse juures oli üks manukas, oli rikutud uurimistoimingu protokollil koostamise või ekspertii si määramise eeskirju jne.). Muidugi on omaette küsimuseks, milline on selle puudulikus vormis esineva tõendi tõenduslik jõud. Viimane oleneb tõendi kontrollimise ja hindamise tulemustest. Kui selgub, et puudused tõendi vormi juures ei mõjutanud selle sisuks olevat fakti, on tõend täisväärtuslik, kui aga vormi puudused on kahjustanud või võisid kahjustada ka selle sisu, on tõend kaotanud oma tõendusliku jõu.

Kohtulikku tõendit ei eksisteeri ka siis, kui esineb küll mõni KrPK § 48 lg. 2. ette nähtud vormidest ja võibolla isegi veatul kujul, kuid selles sisalduv fakt ei ole sisult kindel vaid tõenäoline (näit. kannatanu avaldab ülekuulamisel, et temale kallaletungijaks oli vist kodanik A, ekspert annab tõenäolise arvamuse jne.).³

³ Eksperti tõenäolise arvamuse kohta vt. lk. 83jj.

Kohtuliku tõendi mõiste, nagu see on esitatud KrPK § -is 48, on ühine kõikide kohtuliku tõendi liikide suhtes. Olenevalt sellest, kas konkreetsetes tingimustes on peamine tähelepanu pööratud tõendi sisulistele või vormilistele tunnustele, nimetatakse ka uurimis- ja kohtupraktikas tõendeiks vahel faktilisi andmeid ("Varastatud esemete asumine M juures ei tõenda varguse toimepanemist tema poolt"), mõnikord aga just vormi, mille kujul need andmed esinevad ("Tunnistaja K ütlusest nähtub, et A ja E vahel oli sõnavahetus"). Tegelikuses pole tõendi sisu ja vorm kuidagi lahutatavad. Kohtuliku tõendi sisule ja vormile pole otstarbekas anda nimetusi (näiteks nimetada sisu tõenduslikuks faktiks, vormi aga tõendamisvahendiks või tõendi allikaks). Nimetus "tõendamisvahend" võiks pigem tähendada kohtulikku tõendit tervikuna, mitte ainult tema vormi. Tõendi allika nimetust ei saa tõendi vormi suhtes kasutada aga seepärast, et tõendi allikas eksisteerib niikuinii eraldi, tõendi kõrval⁴.

Tõendi allikaks on nimelt need inimesed (nende teadvus) ja esemed, keda või mida on mõjutanud kuritegu kas vahetult (algas tõendi puhul) või vahendlikult (tuletatud tõendi puhul). Nii on näiteks tunnistaja ütluse allikaks tunnistajana esineva isiku teadvus, asitõendi allikaks materiaalne ese, eksperdi arvamuse allikaks samaaegselt nii ekspert kui ka tema poolt uuritav objekt jne. Tõend saabub tõendi allikast, viimane aga ise tõendi koosseisu ei kuulu. Et aga tõendi allikast sõltub nii tõendi sisu kui ka vormi kvaliteet, on tõendi allikal eriline tähtsus just tõendi kontrollimise ja hindamise juures.

⁴ Muidugi ei tunne need autorid, kes tõendi vormi suhtes soovivad kasutada tõendi allika nimetust, tõendi allika mõistet meie poolt käsitletud kujul. Mõistmata aga näiteks tunnistajat, eksperti, eset jne. tõendi allikana, on raske ära seletada, milline seos on tunnistajal oma ütlusega, eksperdil ja tema poolt uuritava objektil eksperdi arvamusega, esemel asitõendiga jne.

2. Eksperdi arvamuse mõiste.

Eksperdi arvamuse kui ühe kohtuliku tõendi liigi suhtes on kehtiv kõik see, mis on eespool öeldud kohtuliku tõendi kohta üldse.

Eksperdi arvamuse sisuks on faktilised andmed, mille abil on võimalik kindlaks määrata asjas tõendamisele kuuluvaid asjaolusid. Et tõendite eri liigid ei pruugi sisu poolest üksteisest erineda, võivad ka eksperdi arvamuse sisuks olevad faktilised andmed kokku langeda teiste tõendiliikide sisuks olevate faktiliste andmetega. Nii võib näiteks A poolt allkirja võltsimise juures olla pealtnägija, ekspert oma arvamuses näidata A-le kui võltsijale ja A võib end ise allkirja võltsimises süüdi tunnustada. Sisult sama fakt (allkirja võltsimine A poolt) esitatakse aga ühel juhul tunnustaja ütlusena, teisel juhul eksperdi arvamuseks ja kolmandal juhul süüdistatava ütlusena, s.t. igal korral erinevas vormis.

Vormitunnuste poolest erineb eksperdi arvamus aga kõiki-dest teistest kohtulikest tõenditest. Eksperdi arvamuse kui iseseisva kohtuliku tõendi vormi juures võib eristada järgmisi tunnuseid⁵.

⁵ Põhijoontes samad seisukohad on avaldatud varem ka käesoleva töö autori kandidaadidissertatsioonis ja viimase autoreferaadis. Vt. O. Пюсса, Заключение эксперта как судебное доказательство в советском уголовном процессе, Тарту, 1954, lk. 8 jj. Väga lähedasi vaateid esitab ka A. Stomas oma artiklis Основания и формы деятельности сведущих лиц в советском уголовном процессе. Сборник научных работ, Вильнюс 1963, lk. 71 jj.; Vt. ka A. В. Дулов, Вопросы теории судебной экспертизы в советском уголовном процессе, Минск 1959, lk. 3jj.; В. А. Пригузова, Заключение эксперта как доказательство в уголовном процессе, Москва

1. Eksperdi arvamuse sisuks oleva fakti kujunemiseks on vajalik eriteadmiste alusel teostata uurimistegevus. Selles tunnuses sisalduvad õieti eksperdi arvamuse kaks omavahel lahutamatu seotud iseloomulikku tunnust. Esiteks - eksperdina esinemine eeldab vastava isiku juures nõutavate eriteadmiste olemasolu ja teiseks - tõendi sisuks olev fakt kujuneb selliste eriteadmistega varustatud isiku uurimistegevuse tulemusena. Ühegi teise kohtuliku tõendi puhul ei pea isik, selleks et võida esineda tõendi allikana, omama mõnesuguseid eriteadmisi. Samuti ei ole ühegi teise tõendi puhul tõendi allikal tingimata vaja teostada tõendi sisuks oleva fakti saamiseks mingisugust uurimistegevust.

Eelöeldust ei järeldu muidugi see, et isikutel, kes esinevad mõne teise kohtuliku tõendi allikana, ei võiks olla mingisuguseid eriteadmisi. Nii võib tunnistaja, süüdistatav, vaatluse teostaja või dokumendi autor olla ettevalmistuselt keemik, raamatupidamise eriteadlane, relvameister või mõne teise ala spetsialist. Need eriteadmised, kuigi võivad avaldada mõnesugust mõju tõendi sisuks olevale faktile (näit. tajub tuletõrjuja tulekahjuga seotud asjaolusid tunduvalt detailsemalt ja põhjalikumalt kui neis küsimustes mitteteadlik isik), pole siiski viimase kujunemise eeldusteks. Seevastu saab eksperdi arvamus kujuneda aga üksnes sel juhul, kui eksperdina väljakutsutud isik on varustatud vajalike eriteadmistega.

Kui tunnistaja ja süüdistatava ütluse puhul on tõendi sisuks oleva fakti olemasoluks vajalik vastava isiku poolt kuritegeliku käitumise tajumine (või teost muul viisil teadlikuks saamine), omandamine, järgnev reprodutseerimine ning ütluse andmine uuriija juures või kohtus, vaatluse teostaja

1959, lk. 9 jj, ; И. Л. Петрухин, Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе, Москва 1964, lk. 40 jj.

poolt kuriteoga seoses olevate esemete vaatlemine ja vaatlustulemuste kirjalik vormistamine ning teatavate faktide kirjalik fikseerimine dokumendi autori poolt, on eksperdil alati vaja teostada erialast uurimist. Sel viisil suudab ekspert avastada tema poolt uuritavate nähtuste olemust sügavamalt kui seda saavad teha teised tõendi allikad. Viimati mainitust ei järeldu aga sugugi, et teised tõendid oleksid eksperdi arvamusega võrreldes vähem väärtuslikud. Uurimis- ja kohtuorganitel pole mingit vajadust tungida sügavamale nähtuste olemusse, kui seda ette kirjutab konkreetne kuriteokoosseis. Nii on varguse koosseisu puhul vaja välja selgitada rahatasku hõivamise fakt, mitte aga rahatasku äravõtmisega kaasnevaid füüsikalisi, keemilisi, termilisi jt. nähtusi (näit. füüsikalistes mõõtühikutest töö hulka, mis oli vargal vaja sooritada rahatasku haaramisel). Et vargusasja uurimisel need asjaolud ei kuulu tõendamisesemesse, ei tunne uurija ega kohus nende väljaselgitamise vastu huvi. Puudub seega vajadus rahatasku võtmise fakti sügavamaks tunnetamiseks, puudub vajadus eksperdiisi tegemiseks.

Uurimistegevus kui üks eksperdi arvamuse vaieldamatuid eeldusi pole iseloomulik siiski mitte ainult eksperdile. Sellega võib tegelda niihästi uurija ise kui ka tema poolt uurimise juurde kutsutud asjatundja. Nii võivad mõlemad näiteks sõrmejälje nähtavale toomisel kasutada väga komplitseeritud fotograafilisi, keemilisi, füüsikalisi ja muid uurimismeetodeid, ent ometi ei muutu kummagi tegevus seeläbi veel ekspertisiks. Kõik oleneb sellest, milline on uurimistegevusega saavutatud resultaadi iseloom ning millist eesmärki uurimistegevusega taotleti.

Eriteadmistel rajaneva uurimistegevuse tulemusena võivad vahetult ilmne teatavad uurijat huvitavad faktid (näit. ilmub nähtavale otsitud sõrmejalg, väljakraabitud tekst jne.). Selline resultaat kujutab endast otseselt uurijat huvitavat fakti ennast ja on kõikidele vahetult tajutav. Olles ilmne ja üldmõistetav, ei vaja ta erialase uurimise teostaja poolt enam mingisugust täiendavat hinnangut, selgitust

ega järelduse tegemist. Niisugune uurimistegevus, mille resultaadis sisaldub tõendi sisuks olev fakt valmiskujul, pole ekspertiisi tunnuseks. Küll võib selline uurimistegevus olla omane vaatlusele kui uurimistoimingule.

Uurimistegevuse resultaat võib olla aga ka selline, mis vahetult ei kujuta endast uurijat huvitavat fakti. Viimane ei sisaldu valmiskujul, s.o. kõigile tajutavas ja arusaadavas vormis erialase uurimise tulemustes. Uurijat huvitav fakt pole vahetult tajutav ka erialast uurimist teostavale isikule endale. Nimetatud fakt ilmneb alles siis, kui erialase uurimise teostaja teeb uurimistegevuse resultaadist erialaste teadmiste pinnal järelduse. Nii avastatakse võltsimiskahtlase allkirja ja proovimaterjali uurimise tulemuse-na küll rida kokkulangevaid ja lahkuminevaid kirjatunnuseid, kuid viimastest ei selgu allkirja kirjutaja kohta vahetult midagi. Sellele küsimusele suudab anda vastuse ainuüksi kirjatunnuste hindamine eksperdi poolt ja tema poolt vastavate eriteadmiste pinnal tehtud järeldus. Seega on eksperdi arvamuse tunnuseks ainult selline uurimistegevus, mille resultaadist ilmneb tõendi sisuks olev fakt alles pärast eriteadmiste alusel tehtavat järeldust.

2. Siit tulenebki eksperdi arvamuse vormi teine tunnus - e k s p e r d i a r v a m u s k u j u t a b e n d a s t e r i t e a d m i s t e a l u s e l k o n k r e e t s e t e f a k t i d e s u h t e s t e h t u d j ä r e l d u s t . Järeldus on olemasolevatest otsustustest uue otsustuse tuletamine. See tunnus iseloomustab eksperdi arvamust. Teised kohtuliku tõendi allikad tohivad otsustustele jõuda ainult otseselt, s.o. konstateerida üksnes seda, mida nad tajuvad. Tunnistaja ega kannatanu ei tohi nende poolt tajutud faktide suhtes teha omapoolseid järeldusi, avaldada nende suhtes oma arvamust. Tunnistaja ja kannatanu järeldustel, kui ta neid teebki, puudub kohtuliku tõendi kvaliteet. Kui näiteks kannatanu ülekuulamisel ütleb: "Kallaletungija peksis mind lahtise pihuga", siis on selline väljend, sisaldades kannatanu poolt tajutud fakti kirjelduse, vaadeldav

kannatanu ütlusena. Kui ta aga lisab: "Sel viisil püüdis ta vältida löömisjälgede jäämist", kujutab viimane juba kannatanu arvamust, järeldust tema poolt tajutud faktidest ning pole seetõttu vaadeldav ei kannatanu ütlusena ega üldse mitte kohtuliku tõendina.

Kõik eespool öeldu kehtib ka süüdistatava ja kahtlustatava ütluse suhtes. Kuid seoses sellega, et süüdistatav on isik, keda süüdistatakse, on talle antud kõik võimalused enda kaitsmiseks talle esitatud süüdistuse vastu. Seetõttu ongi temal lubatud esitada enda kaitseks mitmesuguseid kaalutlusi ja arvamusi ning teha omapoolseid järeldusi uurimis- ja kohtuorganitele esitatud faktidest. Need järeldused, nimetatuna süüdistatava seletusteks, pole aga käsitatavad kohtulike tõenditena. Tõendiks on ainuüksi süüdistatava ütlus, s.o. tema poolt isiklikult tajutud faktid.

Uurimis- ja kohtutoimingute protokollides, mis on kohtuliku tõendi omaette liigiks, ei tohi samuti sisalduda uurimistoimingu sooritaja järeldusi ega omapoolseid arvamusi. Nii võivad näiteks vaatlusprotokollid sisaldada fakte ainult sellisel kujul nagu neid tajus vaatlust teostav isik.

3. Eksperdi arvamused, põhinedes mõnel teisel kohtulikul tõendil, sisaldab alati uusi fakte võrreldes selle tõendiga, millel ta põhineb. Eksperdi uurimisobjektiks on alati mõni teine, samas asjas esinev tõend, peamiselt muidugi asitõend. See, et eksperdi arvamused tugineb mõnele teisele kohtulikule tõendile, pole siiski ainuüksi eksperdi arvamusele omane tunnus. Näiteks asitõendi vaatlusprotokoll kui omaette kohtulik tõend põhineb ju asitõendil kui samuti omaette kohtulikul tõendil. Spetsiifiliseks tunnuseks eksperdi arvamusele on see, et põhinedes teisel kohtulikul tõendil sisaldab ta alati uusi fakte võrreldes selle tõendiga, millel ta põhineb. Just see asjaolu muudabki ta omaette, iseseisvaks kohtulikuks tõendiks. Uute faktide ilmsikstulek on tingitud

sellest, et ekspert suudab oma järelduses, mida ta teeb eriteadmiste pinnal teostatud uurimistegevuse alusel, avastada nähtuste välise avaldumisvormi taga nende sügavama olemuse. Võrreldes asitõendi endaga ei sisalda tema vaatlusprotokoll uusi fakte, sest kujutades endast asitõendi fikseeringut kirjeldab uurija selles ainult neid tunnuseid, mida ta oli võimeline oma meelega tajuma.

Siit ei tohi muidugi järeldada, et asitõendi vaatlusprotokollil polegi tõendina tähtsust, kuna ta ei sisalda ju asitõendi endaga võrreldes midagi uut. Vaatluse momendil ei sisalda vaatlusprotokoll tõepoolest midagi uut võrreldes asitõendi endaga. Olles asitõendi fikseeringuks ei tohigi temas sisalduda uusi fakte. Kuid asitõendi esialgsed tunnused, need, mis tal olid vaatluse momendil, võivad hävida, muutuda ekspertiisi teostamisel, hooletu transportimise tagajärjel, ebakohaste hoiutingimuste või ka asitõendi loomuliku muutumise tõttu. Sellistel juhtudel omab vaatlusprotokoll, sisaldades asitõendi esialgseid tunnuseid, asendamatu tähtsust.

4. Ekspertiisi arvamusele peab olema omane KrPK-s ettenähtud protsessuaalne vormistatus. Just see tunnus muudab ekspertiisi arvamuse kohtulikuks tõendiks, olles spetsiifiline ainuüksi temale. Nii reguleerivad KrPK normid ekspertiisi määramist, uurija, ekspertiisi ja süüdistatava protsessuaalseid õigusi ekspertiisi tegemisel, ekspertiisi arvamuse vormistamist jne.

Nagu nähtub eelnenud käsitlusest, on osa ekspertiisi arvamuse vormi iseloomustavaist tunnustest omased ka teistele kohtulikele tõenditele. Et nad on aga ekspertiisi arvamuse puhul obligatoorsed, on neid siiski vaja märkida ka ekspertiisi arvamuse tunnustena. Tuleb arvestada seda, et ükski eespool käsitletud tunnustest ei suuda üksi iseloomustada ekspertiisi arvamust, kuid teiselt poolt ei tohi nendest ka ükski puududa. Ekspertiisi arvamuse vormi moodustab kõigi nende tunnuste kogum.

3. Ekspertiisi mõiste.

Ekspertiisi mõiste on lähedalt seotud eksperdi arvamuse mõistega, ei lange aga temaga siiski kokku. Ekspertiisi arvamused kujutab endast ühte kohtuliku tõendi liiki ning tema tunnused esitasime eespool. Ekspertiisiks nimetame aga selleks ettenähtud korras eksperdikas määratud isiku erialast ja protsessuaalset tegevust, mis on suunatud eksperdi arvamuse kui kohtuliku tõendi kujundamisele. Et eksperdi arvamused on ekspertiisi resultaadiks, ongi mõlemad mõisted omavahel lahutamatu seotud. Ekspertiisi mõiste sisustamisel tuleb seetõttu lähtuda eksperdi arvamuse, eriti aga selle vormi tunnustest. Ekspertiisi arvamuse mõistes peavad kajastuma kõik ekspertiisi mõiste tunnused. Kujundamata kindlaid vaateid kohtuliku tõendi ja eksperdi arvamuse tunnuste suhtes, pole võimalik sisustada õigesti ka ekspertiisi mõistet. Ekspertiisi mõiste väärkäsitlused ongi tingitud kas eksperdi arvamuse mõiste ebaõigest käsitlusest või eksperdi arvamuse ja ekspertiisi mõistete vahelise seose mitteametamisest.

Ei saa nõustuda M.S. Strogovitšiga, kes mõistab ekspertiisi all eksperdi poolt teostatavat uurimist⁶. Ekspertiis, kujutades endast muidugi eksperdi tegevust, pole siiski identne ekspertliku uurimisega, s.o. eksperdi poolt eriteadmiste alusel teostatava uurimistegevusega. Nägime eespool, et erialane uurimistegevus on ainult üks eksperdi arvamuse vormi iseloomustavaid tunnuseid ega suuda seega üksi iseloomustada ka ekspertiisi. Selliselt mõistetuna kaotaks ekspertiis õigusliku iseloomu ega erineks millegagi tavalisest teaduslikust uurimistegevusest. Ekspertiis on aga mitte ai-

⁶ Vt. M. С. Стр о г о в и ч, Курс советского уголовного процесса, Москва 1958, lk. 231.

nult erialane uurimistegevus, vaid samaaegselt ka protsessuaalne tegevus. Näeb ju KrPK ette ekspertiisi määramise ja tegemise protsessuaalse korra. Viimane peab tagama ekspertiisi tulemuse täielikkuse ja objektiivsuse. Muidugi tagatakse sel viisil ka protsessiosaliste õiguste kaitse, kuid viimati nimetatud eesmärk ei oma tähtsust ekspertiisi mõiste seisukohalt. Kui ekspertiisi määramisel või tegemisel seda seaduse poolt ettenähtud korda oluliselt rikuti, polegi eksperdi tegevus vaadeldav ekspertiisinähtena ega tema poolt tehtud järeldus eksperdi arvamuseks.

Nõustuda ei saa ka M.M. Grodzinskiga, kelle arvates pole eksperdi selline uurimistegevus, mis lõpeb arvamusega, ainukeseks ekspertiisi vormiks. Ta eraldas selle kõrval veel järgmisi ekspertiisi vorme: 1) kohtule eriteadmiste esitamise, seostamata neid konkreetse asjaga; 2) teatavate faktide tuvastamine eksperdi poolt koos konkreetset uurimistoimingut teostava isikuga; 3) eksperdi osavõtt uurimistoimingust, kusjuures ekspert ei teosta uurimisi ega anna arvamust, vaid kindlustab oma osavõtuga uurimistoimingu õige läbiviimise ja asja suhtes tähtsate asjaolude väljaselgitamise⁷.

On ilmne, et nimetatud kolmest vormist pole ükski käsitatav ekspertiisinähtena. Esimesel juhul on tegemist eriteadmistega isiku poolt uurijale antava üldsisulise konsultatsiooniga, teise ja kolmanda vormi puhul esineb ekspert aga asjatundjana (spetsialistina) uurimistoimingute teostamisel. Kõigil nimetatud kolmel juhul on ekspert ainult uurija ja kohtu abiliseks. Ta aitab kaasa kohtuliku tõendi avastamisele või fikseerimisele uurija ja kohtu poolt, olemata ise kohtuliku tõendi allikaks.

Liiga avaralt sisustab ekspertiisi mõistet ka I.L. Petruhhin⁸. On õige, kui ta ekspertiisi ei identifitseeri

⁷ М. И. Г р о д з и н с к и й, Сущность и формы экспертизы в советском процессе. - Ученые записки Харьковского юридического института, вып. 6, 1955, lk. 61.

⁸ И. Л. П е т р у х и н, osund. teos, lk. 14 jj.

ekspertiisi poolt teostatava erialase uurimistegevusega (nagu seda tegi M.S. Strogovitš), vaid rõhutab selle kõrval ka ekspertiisi protsessuaalset iseloomu. Kuid tundub, et siin läheb ta siiski liiga kaugemale. I.L. Petruhhin vaatab ekspertiisi õigusliku instituudina, milles eristab kolme liiki õigussuhteid: a) suhted ekspertiisi ja teiselt poolt kohtu, prokurööri ja uurija vahel; b) ekspertiisi ja teiselt poolt protsessiosaliste ning teiste protsessist osavõtjate isikute vahelised suhted, mis tekivad ja arenevad kohtu, prokurööri või uurija kontrolli all; c) suhted ühelt poolt protsessiosaliste ja teiselt poolt kohtu, prokurööri ning uurija vahel ekspertiisialastes küsimustes.

Seega arvab I.L. Petruhhin kohtuliku ekspertiisi hulka ka sellised suhted, mille subjektiks ekspert ise üldse ei olegi. Täolise seisukohaga on raske nõustuda. Ekspertiisi mõistesse saab ikkagi arvata ainult ekspertiisi tegevust (nii erialast kui ka protsessuaalset), seega ainult neid suhteid, mille üheks subjektiks on ekspert. Uurija, juurdlust teostatava isiku või kohtu ning protsessiosaliste tegevusest saab sinna arvata ainuüksi neid toiminguid, mis on v a h e - t u s seoses ekspertiisi tegevusega ning leiavad aset e k s - p e r t i i s i t e g e m i s e a j a l . Seega langeb ekspertiisi mõistest välja nimetatud organite ja isikute see tegevus, mis on küll seoses ekspertiisi tegevusega, kuid toimub kas enne ekspertiisi algust või pärast selle lõppu. Nii ei saa ekspertiisi hulka arvata enne ekspertiisi määramist toimuvat uuritava materjali kogumist ning sellega seosesolevaid uurimisorganite ja isikute vahelisi suhteid (näit. KrPK § 155 ette nähtud võrdlusmaterjalide võtmine), kuna siis pole veel ekspertiisi (ekspertiisi tegevus) alanud. Ekspertiisi mõistest jäävad välja ka need toimingud, mida teostavad uurimis- või kohtuorganid ja protsessiosalised pärast ekspertiisi lõppu, s.o. pärast arvamuse andmist ekspertiisi poolt. Nii ei saa näiteks arvata ekspertiisi mõistesse kuuluvaks süüdistatava tutvumist ekspertiisimaterjalidega (KrPK § 162 ja § 169), tema poolt esitatud ekspertiisiala-

seid taotlusi ega ka eksperdi arvamuse hindamist uurimis- või kohtuorganite poolt.

I.L. Petruhhin arvab põhjendamatult kõik eespool kirjeldatud toimingud ekspertiisi mõistesse, paisutades viimase ülemäära laiaks. Ta ei tee vahet ekspertiisi kui omaette õigusliku instituudi ja ekspertiisi kui protsessuaalse toimingu vahel. Esimese koosseisu tuleksid muidugi arvata kõik normid, mis reguleerivad ekspertiisi ja eksperdi arvamust, seega ka sellised suhted, mille subjektiks ekspert ise üldse ei olegi. Ekspertiisi kui õigusliku instituudi raamidesse kuuluvad kaheldamatult ka need normid, mis reguleerivad uurimis- ja kohtuorganite ning protsessiosaliste neid ekspertiisiga seoses olevaid toiminguid, mida sooritatakse nii enne kui ka pärast ekspertiisi teostamist. Protsessuaalse toiminguna pole aga võimalik ekspertiisi nii avartalt mõista.

Õigustatult on saanud üldise kriitika osaliseks ka M. A. Tšeltsovi ja N.V. Tšeltsova⁹ poolt ekspertiisi mõiste kohta avaldatud seisukohad. Nimetatud autorid näevad kohutliku ekspertiisi olemust formaalloogilises süllogismis, kus suuremaks eelduseks on "kogemuslik tees" ("ОПЫТНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ"), mis endast kujutab teatavat teaduslikku üldistust või koguni mõnda elu- või tööalast kogemust ning väiksemaks eelduseks mõni konkreetse kriminaalasja fakt.

Süllogismi eelduste alusel toimuvat järeldamise protsessi peavadki nad eksperdi tegevuses tüüpiliseks. Nad toovad järgmise näite. Kohtumeditsiinilise ekspertiisi puhul, kui ekspert peab tuvastama A surma põhjuse, on ühe "kogemusliku teesina", süllogismi suurema eeldusena vaadeldavad need spetsiifilised tunnused, mis on iseloomulikud lämbumisele (asfüksiale). Kui konkreettsel juhul need tunnused esinevad (väiksem eeldus), on võimalik teha järeldust, et surma põhjuseks on asfüksia. Edasi esitab ekspert suu-

⁹ vt. М.А. Ч е л ь ц о в, Н.В. Ч е л ь ц о в а, Проведение экспертизы в советском уголовном процессе, Москва 1954, lk. 17 jj; М.А. Ч е л ь ц о в, Советский уголовный процесс, Москва 1962, lk. 72 jj.

rema eeldusena need tunnused, mis iseloomustavad kägistamist kätega. Kui ka need tunnused konkreetsetel juhtudel esinevad, teebki ta järelduse, et A surma põhjuseks on kägistamine kätega. M.A. Tšeltsovi ja N-V. Tšeltsova arvates võib ekspert teoreetiliselt piirduda ka sellega, et avaldab uurijale ainult "kogemusliku teesi", kusjuures järelduse tegemine jääks uurija ülesandeks. Kuid, nagu kõnesolevad autorid väidavad, nõuavad uurija ja kohus eksperdilt siiski ka järelduse tegemist. Selline praktika tuleneb nende arvates ka seadusest, sest uurijale ja kohtule on vaja fakte, tõendeid, ning neid peabki andma ekspert.

M.A. Tšeltsovi ja N-V. Tšeltsova vaadetega ei saa nõustuda. Kõigepealt pole ekspertiisile tüüpiline ainuüksi formaalloomiline järeldamise protsess. Pealegi ei loe nad isegi seda alati vajalikuks, pidades ekspertiisi puhul kohustuslikuks ainult eksperdi poolt uurijale "kogemusliku teesi", suurema eelduse esitamise. Kuigi nimetatud tunnused ekspertiisi puhul esinevad, ei saa ainuüksi need avada ekspertiisi olemust. M.A. Tšeltsovi ja N-V. Tšeltsova vaadete juures jääb ekspertiisi tunnuseks täiesti tagaplaanile eriteadmistel rajanev uurimistegevus. Pealegi mõistavad nad "kogemuslikku teesi" niivõrd avarana, arvates sinna ka mitmesuguseid elu- ja töökogemusi (seega mitte ainult erialaseid teadmisi), et sellisena on ta kasutatav ka uurija, tunnistaja jt. tegevuses¹⁰.

10

M.A. Tšeltsovi ja N-V. Tšeltsova vaadete kriitika kohta vt. ka И.Л. Петрухин, osund. teos, lk. 19 jj.

4. Teised eriteadmiste rakendamise vormid kuritegude uurimisel.

1. Üks komplitseeritumaid eriteadmiste rakendamise vorme kuritegude uurimisel on ekspertiiis. Siin, nagu eespool nägime, annab uurija eriteadmistega varustatud isikule, eksperdile, konkreetse ülesande, kes selle lahendab oma, mitte uurimis- või kohtuorganinimel. Peale ekspertiisi kasutatakse kuritegude uurimisel eriteadmisi aga veel mitmesuguses muus vormis.

2. Eriteadmisi rakendavad uurimis- ja kohtuorganid oma nimel töendamise käigus, ennekõike tõendite avastamisel ning fikseerimisel. Selline eriteadmiste rakendamine esineb tavaliselt kahel kujul:

(1) uurija, juurdlust teostav isik või kohtunik valdab ise vajalikke eriteadmisi ning rakendab neid ka vahetult ise uurimistoimingute teostamisel. Nii kasutab uurija väga mitmekesiseid kriminalistlika-alaseid teadmisi jälgede avastamisel ja fikseerimisel, näit. sõrmejälgede nähtavaks muutmisel pulbreid, joodi, ninhüdroini, filtreid, polümeere jne.

(2) uurija, juurdluse teostaja või kohtunik ei valda ise uurimistoimingute teostamisel vajaminevaid eriteadmisi. Seetõttu kutsuvad nad uurimistoimingute sooritamise juurde vastavaid eriteadmisi omava asjatundja (spetsialisti). Viimane kujutab endast uurija faktilist abilist, konsultanti, kes tegutseb mitte enda, vaid uurija

nimel. Asjatundjate abi uurijale võib olla peamiselt kahesu-
gune: a) nad annavad uurijale mõne ülesande lahendamisel
täiesti konkreetset abi, näiteks aitavad pildistada asitõen-
dit, nähtavaks muuta sõrmejälge, pakkida eset, formuleerida
ekspertdile küsimusi jne.; b) nad annavad uurijale teatavas
küsimuses üldist konsultatsiooni, näiteks selgitavad uurija-
le, millist vahendit kasutada õlisel pinnal asuvate sõrme-
jälgedega nähtavaks muutmiseks või põlenud dokumentide fiksee-
rimiseks¹¹. Punktides a) ja b) käsitletud vormis võib uuri-
ja kasutada abi ka uurimise juures üleskerkinud juriidiliste
probleemide lahendamisel (näit. kuriteo kvalifitseerimisel
jne.).

Millises vormis eriteadmisi rakendada, otsustab uurija,
juurdlust teostav isik või kohus. Nad peavad hoolikalt kaa-
luma, kas konkreetset juhul on vaja määrata ekspertiisi või
saab piirduda eriteadmiste rakendamisega mõnes teises vormis.

Teaduse arenguga seoses kasvab pidevalt ka eriteadmiste
rakendamise üldine ulatus kuritegude uurimisel, kusjuures
muutub ka piir eriteadmiste rakendamise eri vormide vahel.
Ekspertiisi abil tuvastatavate asjaolude ring ühelt poolt
k i t s e n e b : kui minevikus mõnede faktide selgitami-
seks oli tingimata vajalik ekspertiisi määramine, siis vas-
tavate teadmiste ja oskuste üldtuntuks muutumise läbi või
selliste meetodite väljatöötamise tõttu, mis võimaldavad
esemete juures teatavaid tunnuseid avastada ilma eriteadmis-
te alusel tehtava järelduseta, pole ekspertiisi määramine
enam vajalik. Näiteks võimaldab portatiivsete ultraviolet-
lampide kasutamine avastada paljude ainete plekke ja mõnin-
gaid sõrmejälgi uurija poolt sündmuskoha või asitõendi vaat-
luse juures, dokumendil leiduvat salakirja või dokumendi
tehnilist võltsimist dokumendi vaatluse käigus, ilma eksper-
tiisi määramata. Teiselt poolt, ekspertiisi abil tuvasta-
tavate asjaolude ring pidevalt l a i e n e b : asjaolud,
mis minevikus olid lahendamatud, on teaduse arengu tõttu

¹¹ Viimati märgitud liigi spetsiifikat rõhutab eriti A. Štro-
mas. Vt. osund. teos, lk. 59 jj.

muutunud lahendatavaks ja seoses sellega ka ekspertiisi objektiks.

Järgnevalt käsitletakse lähemalt ekspertiisi erinevust eriteadmiste rakendamise teistest vormidest.

5. Uuri ja eksperdi funktsioonide piiritlemine.

Kuigi uuri ja eksperdi ülesanded on täiesti erisisulised, esineb praktikas ometi ka võõrastesse funktsioonidesse sattumise juhte. Viimaste üheks põhjuseks on uuri ja eksperdi ülesannete ebatäpne sisustamine ja piiritlemine. See tingibki vajaduse niihästi uuri kui ka eksperdi funktsioonide täpseks määratlemiseks ja teravaks eristamiseks.

Uuri on ametiisik, kelle ülesandeks on kuritegude uurimine. Tema tegevuse peamise sisu moodustab töö kohtulike töenditega. Selles valdkonnas on uuri esimeseks ülesandeks kohtuliku tõe n d i a l l i k a a v a s t a m i n e , s.o. nende inimeste leidmine, kelle teadvust on kuritegu mõjutanud (kahtlustatavad, süüdistatavad, kannatanud, tunnistajad) ja nende esemete, ruumide ja paikkondade ülesotsimine, kuhu kuritegu on jätnud mõnesuguseid jälgi (asitõendid, sündmuskoht, esemete peidukoht jne.). Tõendi allikatel (niihästi inimeste teadvuses kui ka esemetel) leiduvaid mõjustusi ja jälgi peab uuri fikseerima. T õ e n d i f i k s e e r i m i n e ongi teiseks toiminguks, mida uuri peab tõendamise menetluse käigus töenditega sooritama.

Tõendil ei ole algselt alati sellist vormi, mis lubab tema sisuks oleval faktil säilida veatult ja sellisena, et teda oleks võimalik hiljem ka tajuda. Kohtuliku tõendi fikseerimise all tuleb mõista tõendi sisuks oleva fakti jäädvus-

tamist sellisena nagu ta on fikseerimise momendil tajutav kas inimese meeleorganite poolt vahetult või mõnesuguste tehniliste vahendite kaasabil. Fikseerimise tulemusena saab tõendi sisuks olev fakt teistsuguse vormi ja nimelt sellise, mis tagab fakti täpse edasiandmise, muutusteta säilimise ning tajutavuse.

Fikseerimisviiside eristamisel tuleb lähtuda kohtuliku tõendi vormist. Et viimane on aluseks tõendi liikide eristamisele, määrab tõendi liik seega ka tõendite fikseerimise viisi. Erinevad tõendi liigid tulevad fikseerida erineval viisil. Meie uurimispraktika tunneb kolme kohtuliku tõendi fikseerimisviisi: 1) kirjalikku (protokollis kirjeldamist), 2) fotograafilist ja 3) esemelist (jäljendite ja tõmmiste valmistamist)¹².

Urija peab kirjalikult fikseerima kõik need tõendid, mis esinevad kas suulises vormis (süüdistatava, tunnistaja, kannatanu ja kahtlustatava ütlus) või esemelisel kujul (asitõend, sündmuskoht, paik, kus teostatakse läbiotsimist jne.). Mõlemal juhul toimub kirjalik fikseerimine protokollis kujul ning tähendab isikuliste tõendite puhul ülekuulatava ütluse täpset kirjapanekut, esemaliste tõendite puhul aga eseme tunnuste ja nende esemetega seoses olevat asjaolude (näit. asukoht jne.) üksikasjalikku kirjeldamist. Tõendid, mis juba oma iseloomult omavad kirjalikku vormi (dokument, eksperdi arvamus jne.) ei vaja enam kirjalikku fikseerimist.

Fotograafiliselt ja esemeliselt fikseeritakse ainult esemelisi tõendeid. Nii tuleb fotografeerida sündmuskoht, otsitavate esemete asetus läbiotsimisel, asitõend jne., valmistada süvendjälgedest jäljendeid (kipsi, plastiliini, polümeeride jne. abil) ja pindjälgedest tõmmiseid (näit. sõrmjälgi kopeeritakse tselluloidist fooliumile).

12

Seoses teaduse argenguga on välja kujunemas ning uurimispraktikasse jõudmas ka uusi tõendite fikseerimise mooduseid, näit. ütluse magnetiline salvestamine, uurimistoimingute filmimine, kirjalikul fikseerimisel abivahendina stenograafia kasutamine jne.

Kolm ülalmärgitud tõendite fikseerimise moodust ei asenda ega välista, vaid otse vastupidi, täiendavad üksteist. Kuna erinevad fikseerimismoodused on võimelised jäädvustama ühe ja sama objekti erinevaid tunnuseid (fotol on võimalik jäädvustada rohkem tunnuseid kui protokollis kirjeldamisel, jäljend saab edasi anda reljееfi tunnuseid, värvifoto esemete värvust jne.) ning kuna nad teevad seda erinevas vormis, tuleb tõendi fikseerimisel kasutada võimalikult kõiki kolme fikseerimismoodust paralleelselt.

Peale tõendi allika avastamise ja tõendis sisalduvate faktide fikseerimise on uurija ülesandeks kõikide asjas kohtunud tõendite kontrollimine ja hindamine. Edasi peab ta tõendite alusel välja selgitama toimepandud teo asjaolud ning lõpuks määrama teo juriidilise kvalifikatsiooni. Kõiki neid toiminguid peab uurija sooritama ise. Ta ei või neid ülesandeid üle anda kellelegi teisele, ka mitte eksperdile.

Ekspert aga, nagu eespool nägime, on isik, kes peab sellekohases protsessuaalses vormis ning vastavate eriteadmiste alusel uurima kohtulikke tõendeid (peamiselt asitõendeid) ja andma erialaste teadmiste rakeddamise tulemusena oma arvamuse uurijat huvitavas küsimuses. Sel viisil saabub nii sisult kui vormilt uus kohtulik tõend. Selline tõendite uurimise ülesanne kuulub ainuüksi eksperdile, mitte kunagi uurijale, olles eksperdi ainukeseks ülesandeks kriminaalprotsessis.

Uurija ja eksperdi ülesanded on kohtulike tõendite puhul seega täielikult erinevad. Esimesel pilgul võib ehk uurijale kuuluv tõendi fikseerimise ülesanne tunduda lähedasena eksperdi poolt toimepandavale tõendi erialasele uurimisele, eriti siis, kui tõendi fikseerimise juures kasutatakse tehnilisi abivahendeid. Tuleneb küsimus: milliseid tehnilisi vahendeid võib uurija tõendi fikseerimise juure kasutada? Millises ulatuses mahub tehniliste vahendite kasutamine fikseerimise (vaatluse, fotografeerimise, jäljendite ja tõmmistete valmistamise) raamidesse, kunas muutub see ekspertiisiks?

Vastuse andmiseks tuleb silmas pidada eksperdi arvamusele kui kohtulikule tõendile omaseid vormitunnuseid, mida kä-

sitlesime eespool. Nagu neist nähtus, pole eriteadmiste rakendamine eksperdi arvamuse spetsiifiliseks tunnuseks. Tehnilisi võtteid ja vahendeid võivad rakendada nii uurija uurimistoimingute sooritamisel ja tõendite avastamisel ning fikseerimisel, kui ka ekspert ekspertisi tegemisel.

Eksperdi arvamuse puhul kujutab tõendi sisuks olev fakt endast eksperdi poolt teadusliku uurimise alusel tehtud järeldust ning on sisult uus võrreldes selle faktiga, mida oleks võimalik avastada eksperdi poolt uuritava tõendi juures ilma ekspertisita (näit. vaatluse või mõne teise fikseerimismooduse abil).

Tõendi fikseerimine aga seisneb tõendi sisuks olevate faktide jäädvustamises ja just sellistena nagu neid tajub inimene oma meelegaorganitega. Nii jääb vaatluse juures põhiliseks ikkagi see, et eseme juures avastatakse uurijat huvitavad tunnused vaatlemise teel. Seejuures pole nõutav, et vaatlus peaks toimuma ainuüksi vahetu visuaalse vaatlemisena. Vaatlus võib toimuda ka vahendlikult, s.o. silma tajumisvõime suurendamiseks võidakse kasutada mitmesuguseid tehnilisi võtteid ja vahendeid. Sellistena võib nimetada: 1) vaatlust suurendusvahendite läbi (luubi, mikroskoobi jne. abil); 2) vaatlust erinevate valgustustingimuste juures (külge- või läbivalgustuse, suunatud või hajutatud valgustuse kasutamine jne.); 3) vaatlust spektri eri piirkondades (filtreeritud nähtavas valguses, infrapunases, ultraviolettkiirguses jne.) ja 4) vaatlust mõõtevahendite kasutamisega (joonlaud, varb-sirkel, mikromeeter jne.).

Tehniliste vahendite ja võtete kasutamisega seotud vaatluse tulemused ei kujuta endast uurija poolt eriteadmiste alusel tehtud järeldust, vaid vaadeldava eseme juures selliste tunnuste avastamist, mis on kõigile tajutavad ja ilmsed. Seega on vaatluse juures eriteadmisi vaja mitte järelduse tegemiseks (mis on ekspertisi üheks tunnuseks), vaid vaadeldava eseme tunnuste paremaks tajumiseks. Seetõttu on vaatluse tulemused ka siis, kui kasutatakse tehnilisi võtteid ja vahendeid, arusaadavad ja tajutavad vaatluse juures viibi-

vatele manukatele ja ka kõigile teistele. Muidugi ei pruugi nad üksikasjalikult mõista kasutatavate tehniliste abivahendite tööprintsipi. Nii ei pea manukad, kuid samuti ka mitte uurija ise, oskama täpselt ära seletada seda, miks halvastiloetav tekst muutub teatava filtri läbi vaadates selgemini loetavaks, vähenähtav sõrmejalg külvalgustuses paremini nähtavaks või mõnesugune kaetud tekst infrapunaste kiirte muundajas loetavaks.

Ka siis, kui vaatluse juures tehniliste vahendite ja võtete kasutamise abil nähtavale tulnud tunnused fotografeeritakse, on tegemist ikkagi tõendi fotograafilise fikseerimise, mitte aga ekspertiisiga. Fotografeeritakse ju samu tunnuseid, mis olid nähtavad ka vaatluse juures.

Fotograafilise fikseerimisega, mitte aga ekspertiisiga, on tegemist ka sel juhul, kui teatavad asitõendi tunnused just fotograafia abil nähtavale tulevad. Fikseerimiseks jääb selline fotografeerimine aga ainult tingimusel, et niiviisi avastatud tunnused oleksid selged ja arusaadavad kõigile, ilma erialaste teadmiste alusel tehtud järelduseta. Kui näiteks filtrite kasutamise tõttu tuleb pildistamisel nähtavale dokumendil seni mitteloetav tekst, on tegemist dokumendi fotograafilise fikseerimisega, mitte aga ekspertiisiga. Seega ei pruugi uurija taolistel juhtudel määrata ekspertiisi, vaid võib asitõendit pildistada ise.

Tuleb märkida, et uurimispraktikas määratakse dokumendi tehnilist ekspertiisi sageli täiesti asjatult. Kui dokumendil ilmnevad teatavad võltsimistunnused kõigile arusaadaval kujul juba tehniliste vahendite kasutamise tulemusena, ilma et selleks oleks vaja teha eriteadmiste alusel järeldust, puudub ekspertiisi määramise vajadus. Siiski on ekspertiisi määramine tegelikult õigustatud (kuigi mitte teoreetiliselt põhjendatud) sel juhul, kui teatavate tehniliste vahendite ja võtete rakendamine on ise suhteliselt komplitseeritud, nii et nende kasutamine on uurija poolt praktiliselt võimatu, kuigi nendega saavutatav resultaat on kõigile arusaadav ja selge.

Nähtamatute jälgede nähtavaks muutmise ja vähenähtavate jälgede nähtavuse parandamise juures on tehniliste vahendite ja võtete kasutamine samuti uurija ülesandeks. Neil eesmärkidel pole ekspertiisi määramine vajalik. Kui uurija sõrmejälgede nähtavaks muutmiseks kasutab pulbreid, joodiauru, ninhüdriini või teisi vahendeid, ei muuda see nimetatud toimingu veel ekspertiisiks. Seda nimelt põhjusel, et jälge ei tunnistata nähtavaks mitte eriteadmiste alusel tehtava järelduse tulemusena, vaid ta nähtavus on igale juba tavaliise vaatluse teel tajutav. Kõigile on selge, et tehniliste vahendite kasutamise tulemusena nähtavale ilmunud jälg oli sellel objektil varem olemas nähtamatul kujul. Jälje järgi isiku identifitseerimine on aga juba ainuüksi ekspertiisi teel lahendatav küsimus.

Kõigil neil juhtudel, mil uurija on õigustatud tehnilisi vahendeid ja võtteid ise kasutama, ilma selleks ekspertiisi määramata, võib ta endale appi kutsuda ka vastaval alal asjatundjat, spetsialisti.

6. Ekspertiisi liigid.

Ekspertiise on võimalik liigitada väga mitmesugustel alustel.

I. Lähtudes eksperdi poolt rakendatavate eriteadmiste iseloomust jagatakse ekspertiisi väga arvukatesse liikidesse: kohtumeditiiniline, kohtupsühhiaatriline, kriminalistikaline, kohtukeemiline, tehniline, raamatupidamise-alane, kaubatundimise-alane, agrotehniline, veterinaaria-alane, zootehniline, tehnoloogiline, ökonoomiline, botaaniline, kirjandusteaduslik jne. Eriteadmiste liigi alusel ei saa ekspertiiside liigitamine kunagi olla lõplik. Seoses teaduse pideva arenguga tekivad järjest uued teadusharud ning see-

tõttu ka uued ekspertiisi liigid.

II. Lähtudes sellest, mitmes on ekspertiis, mis teatava asjaolu väljaselgitamiseks asjas määratakse, liigitame ekspertiise esma-, täiend- ja kordusekspertiisideks.

E s m a e k s p e r t i i s i k s nimetatakse ekspertiisi siis, kui see on teatava asjaolu väljaselgitamiseks määratud selles asjas esmakordselt.

K o r d u s e k s p e r t i i s määratakse siis, kui on tekkinud kahtlus esmaekspertiisi sisulise õigsuse suhtes.

Kordusekspertiisi vajadus tekib praktikas siis, kui esmaekspertiisi tegija polnud küllaldaselt kvalifitseeritud, kui on tekkinud kahtlus tema erapooletuses, kui on kasutatud kaasaegse teaduse tasemele mittevastavaid vahendeid või meetodeid, kui uuritavatest materjalidest on tehtud põhjendamatuid järeldusi, kui arvamus pole kooskõlas asjas esinevate teiste tõenditega ja uurija hindab viimaseid õigemateks, kui esineb vastuolu mitme eksperdi seisukohtade vahel ning mitmesugustel teistel juhtudel, mil uurijal tekib põhjendatud kahtlus arvamuse sisulise õigsuse suhtes.

Kui esmaekspertiisi sisulise õigsuse suhtes on tekkinud kahtlus, ei tähenda see, et tingimata alati tuleks sel juhul määrata kordusekspertiis. Kordusekspertiisi määramine on kohustuslik ainult siis, kui vastavate asjaolude väljaselgitamine on võimalik ainuüksi ekspertiisi abil. Kindlasti kuuluvad selliste hulka need asjaolud, mille tuvastamiseks on ekspertiis ette nähtud obligatoorsena juba seaduses (KrPK § 58). Kui aga ekspertiis pole obligatoorne ja uurija saab vastavaid asjaolusid ka teiste tõenditega välja selgitada, pole kordusekspertiisi vaja määrata.

Kordusekspertiisi puhul ei määrata eksperdiks sama eksperti, kes tegi esmaekspertiisi. Tavaliselt toimub kordusekspertiis komisjoniekspertiisina, kusjuures endine ekspert ei kuulu komisjoni koosseisu. Kohtumeditiinilise ekspertiisi puhul on kordusekspertiis komisjoniekspertiisina otseselt ette nähtud NSV Liidu Tervishoiuministeeriumi kohtumeditiinilise peaeksperdi 12. jaan. 1959.a. instruksioonis kohtu-

meditsiiniliste ekspertiisikomisjonide töö kohta.

Kordusekspertiisi määramisel suunatakse uuele eksperdi-
le muude vajalike materjalide kõrval ka esmaekspertiisi akt.
Toimikusse asetatakse aga hiljem mõlemad aktid.

T ä i e n d e k s p e r t i i s määratakse juhtudel,
kui esmaekspertiisi arvamus ei kutsu esile vastuväiteid sisuli-
se õigsuse suhtes, on aga kas ebaselge või ebatäielik ning
tema puudused pole kõrvaldatavad ekspertiisi ülekuulamise teel.

E b a t ä i e l i k on ekspertiisi arvamus näiteks juhtu-
del, kui ekspert on jätnud mõnele talle esitatud küsimusele
vastamata, kui uurija või kohus polnud mõnesugustel põhjus-
tel esitanud kõiki asja suhtes olulisi küsimusi (näiteks
siis, kui mõni versioon tekkis alles pärast ekspertiisi mää-
ramist ja eksperdile polnud esitatud sellekohaseid küsimusi
vastamiseks ega ka vajalikke materjale uurimiseks), kui süü-
distatav taotles ekspertiisi arvamusel tutvumisel eksperdile
täiendavate küsimuste esitamist, kui ekspert oma initsiatiiv-
il näitas küsimustele, mis omavad asja suhtes tähtsust,
milliseid talle polnud aga esitatud ning millele vastamiseks
puudusid ka materjalid.

E b a s e l g e on ekspertiisi arvamus siis, kui eksperti-
iisi akti üksikud osad pole omavahel kooskõlas, kui aktist
ei selgu teostatud uurimiste iseloom, järeldused on esita-
tud ebamäärasel kujul jne.

Kui võrd täiendekspertiisi määratakse siis, kui esmaeks-
pertiisi ei kutsu esile sisulisi vastuväiteid, määratakse
ekspertiks tavaliselt sama isik, kes tegi esmaekspertiisi.
Endine ekspert on juba tuttav materjalidega ja suudab täien-
dava arvamus anda kiiremini. Kui täiendekspertiisi määra-
takse põhjusel, et eksperdile oli jäänud esitamata vajalik
küsimus, ei pruugigi oodata esmaekspertiisi lõpetamist, vaid
täiendekspertiisi määratakse kohe, kui selgub täiendavate kü-
simuste esitamise vajadus. Ekspert koostab sel juhul kas
ühise ekspertiisiakti talle mõlema määrusega esitatud küsi-
mustele vastamiseks (kui esmaekspertiisi ei ole veel lõpule
viidud) või koostab täiendava akti (kui esmaekspertiisi koh-

ta oli arvamus juba antud).

Täiendekspertiisi tegemiseks teise eksperdi määramine on haruldane, esinedes ainult siis, kui täiendekspertiisi tegemine pole esmaeksperti poolt võimalik viimase haiguse, puhkuse, komandeeringu jne. tõttu, või kui uurija mõnesugustel erilistel kaalutlustel ei pea seda otstarbekohaseks.

Täiendekspertiisist tuleb lahus hoida e k s p e r d i ü l e k u u l a m i s t (KrPK § 161), mille eesmärgiks on samuti eksperdi arvamuse selgitamine või täiendamine. Eksperti ülekuulamisega võib piirduda neil juhtudel, kui arvamuse selgitamine või täiendamine ei nõua eksperdilt uusi uurimisi. Ülekuulamisega ei tohi eksperdilt taotleda vastuseid aga hoopis uutele, ekspertiisi määramises mitteesenunud küsimustele. Ülekuulamise teel võib selgitada või täiendada ainult seniseid, juba esitatud ja eksperdi poolt vastatud küsimusi. Vastasel korral on vaja määrata täiend- või koguni kordusekspertiis. Nii võib eksperdi ülekuulamise eesmärgiks olla terminoloogia selgitamine, formuleeringute täpsustamine, uurimise käigu ja meetodite üle täpsemate andmete saamine, vastuolude selgitamine ekspertide vahel jne.

Eksperti võidakse ülekuulamisel küsitleda ekspertiisakti kõikide osade selgitamiseks või täpsustamiseks. Eksperti on soovitatav üle kuulata alati enne täiend- või kordusekspertiisi määramise küsimuse otsustamist. Eksperti ei või aga üle kuulata enne arvamuse andmist. Eksperti poolt ülekuulamisel avaldatud asjaolud pole asjas iseseisvaiks tõendeiks, vaid kujutavad tema poolt varem antud arvamuse koostisosa.

Ülekuulamine ise toimub tavaliste ülekuulamise eeskirjade järgi, arvestades muidugi eksperdi protsessuaalse seisundi spetsiifikat. Ekspertiisiasutuse koosseisu kuuluvat eksperti on ülekuulamiseks soovitatav välja kutsuda asutuse juhataja kaudu. Uurija asukohast eemal asuvat eksperti võib üle kuulata ka erinõude korras.

III. Lähtudes ekspertiisi tegemisel rakendatavate eriteadmiste liikide arvust, tehakse vahet ühelt poolt eksper-

tiiside vahel, kus rakendatakse ainult ühte ja teiselt poolt ekspertiiside vahel, kus rakendatakse mitut eriteadmiste liiki. Viimaseid nimetatakse k o m p l e k s e k s p e r - t i i s i d e k s . Seoses teaduse ja tehnika pideva arenguga on võimalik järjest mitmekesisemaid eriteadmisi rakendada ka kuritegude uurimisel. Objektide uurimine mitme teadusharu pinnal võimaldab neid objekte tunnetada mitmekülgsemalt ja anda uurija poolt esitatud küsimustele põhjalikumaid vastuseid.

Kompleksekspertiiside puhul rakendatavad eriteadmised võivad olla sisult täiesti eriilmelised (näit. autoavarii tagajärjel inimkehale jäänud jälgede uurimiseks määratakse kompleksne kriminalistikaline ja kohtumeditiiniline ekspertiis) või ka esineda kitsamate spetsiaalsustena ühe teadusharu piires (näit. selle tuvastamiseks, kas arsti poolt on kasutatud õigeid ravimeetodeid, võib osutada vajalikuks määrata ekspertideks erinevate meditsiiniliste erialade spetsialiste, näit. terapeuti, kirurgi, röntgenoloogi jne.)¹³.

Kompleksekspertiisi puhul peab nii uurimisobjekt (uuritavad materjalid) kui ka ekspertiisi objekt (asjaolud, mida on vaja eriteadmiste abil selgitada) olema kõikide eriteadmiste rakendamisel üks ning sama. Nimetatud nõue on rikutud järgmises kaasuses. Uurija määras asjas kompleksekspertiisi nähes ette kohtumeditiiniliste, kriminalistikaliste, autotranspordi-alaste ja teoreetilise mehaanika valdkonda kuuluvate eriteadmiste rakendamise. Ekspertide komisjoni koosseisu kuulusid kolm kohtumeedikut, kaks kriminalisti, üks autotranspordi ja üks teoreetilise mehaanika spetsialist. Ekspertidele esitati järgmised küsimused: 1) täpsustada, kus

¹³ Mõnede autorite arvates on kompleksekspertiisid võimalikud ainult sisult lähedaste teaduste vahel. Vt. Я. М. Яковлев, К вопросу о комплексной криминалистической и судебно-медицинской экспертизе, "Вопросы криминалистики и судебной экспертизы", Душанбе 1962, lk. 34 jj.

asusid kehavigastused M laibal; 2) kehavigastuste kujunemise käik ja kannatanu ning auto vastastikune asend löögi momendil; 3) surma saabumise aeg; 4) keha liikumise suund pärast lööki; 5) auto liikumise kiirus; 6) kas autojuht rikkus liikluseeskirju ¹⁴.

Kaasuses esitatud juhul pole üldse tegemist kompleks-ekspertiisiga, sest puudub niihästi ühtne uurimisobjekt (ühed eksperdid pidid arvamuse andmiseks uurima ainult laipa, teised ainult autot jne.), kui ka ühtne ekspertiisiobjekt (eksperdid andsid vastuse omavahel seostamata küsimustele). Kõnesoleval juhul oleks tulnud määrata mitu eraldi ekspertiisi.

Kompleksekspertiis määratakse ühise määrusega, kusjuures selles esitatud küsimused on mõeldud kõikidele ekspertidele. Muidugi võidakse mõnele eksperdile näha ette ka eraldi küsimusi, kuid viimased tohivad sel juhul olla ainult mõne ühise küsimuse alaküsimusteks.

Olenevalt uurimisobjektide iseloomust, ekspertide spetsiaalsusest ja selgitatavaist asjaoludest, võivad eksperdid uurida materjale kas üheskoos või eraldi, ekspertide endi poolt määratud järjekorras. Võib siiski esineda ka olukordi, kus objekti uurimise järjekorra suhtes ei ole ekspertidel midagi kokku leppida, kuna see on ainuvõimalikuna tingitud eseme ja uurimismeetodite iseloomust (näit. need uurimismeetodid, millega kaasnevad muudatused uuritava objekti juures, peavad jääma ajaliselt viimasteks jne.).

Kompleksekspertiisi tegemise kohta vormistatakse ühine ekspertiisiakt. Kui ekspertide spetsiaalsused on oluliselt erinevad, koostab neist igaüks oma uurimise osa aktis eraldi ja kirjutab sellele ka üksinda alla. Kui ekspertide spetsiaalsused on aga lähedased (näit. ühe teadusharu kitsamad spetsiaalsused), nii et eksperdid orienteeruvad vastastikku üksteise uurimistes, võivad nad koostada ühise uurimise kirjelduse ning anda sellele ka oma allkirjad.

¹⁴ И.Л. Петрухин, osund. teos, lk. 153 jj.

Lõppjärelduste tegemisest, s.o. esitatud küsimustele arvamuse kujundamisest peavad komplekseksperdi puhul tavaliselt osa võtma kõik uurimist teostanud eksperdid.

Kui mõnel komplekseksperdisist osavõtnud eksperdil, kes teostas oma uurimised ning esitas oma järelduse teatavas alaküsimuses, ei ole oma eriteadmiste iseloomu tõttu võimalik kaasa rääkida arvamuse kujundamisel, siis sellise eksperdi tegevus ei saagi kuuluda komplekseksperdi raamidesse. Täolise eksperdi poolt uuritava üksikküsimuse kohta oleks tulnud määrata eraldi iseseisev ekspert. Nii ei ole õige määrata surma põhjuse selgitamiseks juhul, kui esineb ka mürgi kasutamise kahtlus, komplekseksperdisina kohtukeemilist ja kohtumeditsiinilist ekspertisi ning küsida ekspertidelt, kas organismis leidub mürkainet, millist, millises koguses ja mis oli isiku surma põhjuseks. Keemik suudab anda arvamuse mürkaine leidumise, võib-olla ka mürkaine hulga kohta, kuid tema eriteadmised ei võimalda tal teha järeldust surma põhjuse kohta. Küll saab seda teha kohtumeditsiini-ekspert, kasutades selleks kohtukeemilise uurimuse tulemusi. Käesoleval juhul oleks olnud õige määrata kohtukeemiline ja kohtumeditsiiniline ekspertisi mitte kompleksperdisina vaid eraldi, ning näha kummalegi eksperdile ette eraldi küsimused.

Ka komplekseksperdi puhul kannab iga ekspert isikliku vastutust. Selleks peabki olema ekspertisiaktist nähtav iga eksperdi osa uurimistöös ja kõikide uurimiste alusel tehtud lõppjäreldestes.

Ei saa õigeks pidada mõnede kriminalistide seisukohta, nagu oleks kriminalistikaline ekspertisi, kujutades endast asitõendite väga mitmekülgset uurimist, juba oma olemuselt alati kompleksne¹⁵. Kuigi on õige, et kriminalistika on teadus, mille raamides rakendatakse väga mitmesuguseid loodus-

¹⁵ vt. В.Н. Е с т в к о в, ПОНЯТИЕ КОМПЛЕКСНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ. - Вопросы судебной экспертизы. Материалы научной конференции, Ленинград 1960, lk. 13.

ja tehnilisi teadusi, on nad kriminalistika koosseisus lakanud olemast lahus seisvad üksikteadused ning on kujunenud ühtseks kriminalistikateaduseks. Kuid kaasaja kriminalistika on niivõrd ulatuslik teadus, selles rakendatakse looduse ja tehnilisi teadusi niivõrd laialdaselt, et ühel isikul on väga raske olla võrdselt spetsialist kõikides kriminalistika harudes. Kui ekspertideks määratakse mitu kitsama spetsiaalsusega kriminalistika eriteadlast, on muidugi võimalik ka kriminalistikaline komplekseksperitiis.

IV. Juhul, kui ekspertiisi tegemisel rakendatakse ühe-liigilisi eriteadmisi, liigitatakse ekspertiise osavõtivate spetsialistide arvu järgi ühe isiku poolt tehtavateks ekspertiisideks ja mitme isiku poolt tehtavaks ehk k o m i s s i o n i e k s p e r t i i s i d e k s . Komisjoniekspertiisil on seega kaks olulist tunnust: 1) ekspertiisi teevad mitu eksperti ja 2) nad on kõik sama eriala esindajad. Komisjoniekspertiis määratakse juhtudel, kui uuritavate objektide arv on suur või on uurimine sisuliselt väga komplitseeritud. Komisjoniekspertiisidena tehakse sageli ka kordus-expertiisid.

Kohtupsühhiaatrilised ekspertiisid tehakse üldiselt komisjoniekspertiisidena. Kohtumeditšiinilised ekspertiisid tulevad määrata komisjoniekspertiisidena siis, kui nad tehakse materjalide alusel ning on sisult komplitseeritud, samuti siis, kui nad on korduvad või kui neid tehakse kriminaalasjus, milles süüdistatakse meditsiinilist personali professionaalsetes õiguserikkumistes (NSV Liidu Tervishoiu-ministeeriumi kohtumeditšiinilise peaksperti instruksioon kohtumeditšiiniliste ekspertiisikomisjonide töö kohta, kinnitatud 12. jaan. 1959.a. NSV Liidu Tervishoiu-ministeeriumi poolt).

Kui komisjoniekspertiisist osavõtavad eksperdid jõuavad ühiste tulemustele, võivad nad vormistada ühise ekspertiisakti. Arvamuste lahkumise korral koostab iga ekspert eraldi akti.

7. Ekspertiisi määramise ettevalmistamine.

Ekspertiisi arvamuse kui kohtuliku tõendi kvaliteet ei olene ainult ekspertiisi kvalifikatsioonist. Muidugi on ekspert selleks isikuks, kes uurib talle esitatud materjale ning annab selle uurimise alusel oma arvamuse, kusjuures viimase kvaliteet oleneb ennekõike sellest, kuidas ekspert on erialaseid teoreetilisi teadmisi ning praktilisi kogemusi, kuidas ta oskab valida õiget uurimismeetodit ning kasutada seda oma töös õigesti. Ei tule aga unustada, et ka kõige kvalifitseeritum ekspert ei saa anda kõrgetasemelist arvamust puudulike materjalide alusel. Ekspertiisi poolt uuritavate materjalide hankimine on aga uurija ülesandeks. Lõpuks ei tohi unustada veel seda, et ka ekspertiisi isiku valiks on kas otseselt või kaudselt ikkagi uurija. Seega on just uurija selleks isikuks, kes kujundab alusmüüri tulevasele ekspertiisi arvamusele.

Uurija selline osa ekspertiisi arvamuse saamiskäigus ei kujuta endast midagi erandlikku. Uurija tegevusel on suur osatähtsus mitte ainult ekspertiisi arvamuse, vaid ka kõigi teiste kohtulike tõendite kujunemisel. Eri tõendiliikide juures pole uurija tegevuse tähtsus siiski ühtviisi märgatav. Kõigile ilmne ja vaieldamatu on uurija osa nende tõendite juures, mis saavad uurimistoimingute kaudu. Mida oskuslikumalt on teostatud vaatlus, läbiotsimine ja teised uurimistoimingud, seda rohkem ja seejuures kvaliteetsemad tõendeid saame. Ka tunnistaja, kannatanu, süüdistatava ja kahtlustatava ütluste kvaliteet oleneb mitte ainult ülekuulatava isikuga seotud tingimustest, vaid suuresti ka uurija kui ülekuulaja tegevusest.

Uuriija osa kõigi tulevaste kohtulike tõendite kujunemisel algab juba õige varasest kriminaalasja uurimise staadiumist. Uuriija peab juba kriminaalasja algatamisel suunama oma tähelepanu sellele, et suuta koguda kõiki asjas arvesse tulevaid kohtulikke tõendeid ning seejuures kvaliteetsetena. Täielikult on see maksev ka eksperdi arvamuse puhul. Uuriija peab ekspertiisi määramist põhjalikult ette valmistama.

Ekspertiisi määramisel kuuluvad ettevalmistavate toimingute hulka 1) ekspertiisi vajalikkuse otsustamine;

2) ekspertiisi liigi kindlaksmääramine;

3) eksperdi või ekspertiisiasutuse kindlaksmääramine;

4) ekspertiisi tegemise koha ja aja ning ekspertiisi määramise aja tuvastamine;

5) ekspertlikuks uurimiseks vajalike materjalide ettevalmistamine.

1. Ekspertiisi vajalikkuse otsustamine.

Uuriija, olles kogunud asjas esialgseid andmeid sel määral, et nende alusel kujundada uurimisversioone, peab koostama üksikasjaliku uurimisplaani. Selles plaanis tuleb ette näha, milliste uurimistoimingutega on kõige otstarbekohasem hankida tõendeid asjas lahendamisele tulevate küsimuste selgitamiseks. Uuriija peab otsusele jõudma, missuguseid isikuid tuleb üle kuulata tunnistajatena, milliseid dokumente on vaja välja nõuda või isiklikult välja võtta, milliseid asitõendeid on võimalik hankida ning kindlasti otsustama ka ekspertiisi määramise vajaduse.

Seda, kas teatavaid fakte tõendada eksperdi arvamusega või mõne muu kohtuliku tõendiga, otsustab juurdlust teostav isik, uuriija või kohus sõltuvalt konkreetses asjas tõendamisele kuuluvate faktide iseloomust. Kui neid fakte on võimalik välja selgitada ka teiste tõenditega, pole ekspertiisi määramine tavaliselt vajalik. Siiski on mõned faktid juba oma olemuselt sellised, et nende tuvastamiseks on vajalik

ekspertiisi tegemine. KrPK § 58 näeb kolmes punktis ette need juhud, mil ekspertiisi määramine on kohustuslik. Muidugi ei tähenda see seda, et nimetatud faktide tõendamiseks ei tohi üldse kasutada teisi tõendeid peale eksperdi arvamuse. Ainult üks tõendeist peab tingimata olema eksperdi arvamus.

KrPK § 58 lg. 2 kohaselt on ekspertiis kohustuslik järgmistel juhtudel: a) surma põhjuse ja kehavigastuse iseloomu kindlakstegemiseks; b) süüdistatava, kahtlustatava, kannatanu või tunnistaja psüühilise seisundi kindlakstegemiseks, kui juurdlust teostaval isikul, uurijal, prokuröril või kohtul tekib kahtlus nimetatud isikute psüühilise seisundi suhtes; c) süüdistatava, kahtlustatava ja kannatanu vanuse kindlakstegemiseks, kui see võib antud kriminaalasjas tähtsust omada ja dokumendid nende isikute vanuse kohta puuduvad.

Surma tõelist põhjust ja kehavigastuse tegelikku iseloomu pole võimalik välja selgitada vaatluste ega ülekuulamise abil saadud andmete alusel, vaid vastavalt laiba või kogu inimorganismi igakülgse uurimise ning selle alusel tehtud järelduse teel, seega ainult ekspertiisi abil. Kehavigastuse iseloom hõlmab ka kehavigastuse raskust, s.o. kehavigastuse kuulumist kas kergete, raskete või üliraskete hulka.

Ekspertiisi abil ei saa välja selgitada seda, kas surm saabus tapmise, enesetapmise või õnnetu juhtumi tagajärjel või kas tapmine oli sooritatud eriti julmal viisil, samuti seda, kas surma või kehavigastuse põhjuseks oli tahtlikult, ettevaatamatuse tõttu või hädakaitse piiride ületamisega toimepandud tegu. Need on kõik juriidilised küsimused, millele saab kõikide asjas esinevate kohtulike tõendite alusel vastata ainult uurija või kohus, mitte aga ekspert. NSV Liidu Prokuratuuri Uurimisvalitsuse 8. aug. 1958.a. meetodilises kirjas "Mõningatest kohtumeditiinilise ekspertiisi määramise ja tegemise küsimustest" märgitakse, et kohtumeditiini-ekspert võib arvamust anda igale küsimusele, millele

ta saab vastata kohtumeditisiiniliste eriteadmiste alusel. Real juhtudel saavat ta vastata ka küsimusele, kas tegemist oli tapmise, enesetapmise või õnnetu juhtumiga. Analoogiline juhis anti ka ekspertidele NSV Liidu Tervishoiuministee-riumi kohtumeditsiini-peaeksperdi ringkirjaga nr. 306 (1956.a.). Kuid nagu õigesti näitab M.I. Avdejev, pole olemas selliseid meditsiinilisi tunnuseid, millest saaks järeldusi teha selle kohta, kas on tegemist tapmise, enesetapmise või õnnetu juhtumiga.

Süüdistatava ja kahtlustatava psüühilise seisundi kindlakstegemise vajadus esineb kriminaalprotsessis neljal juhul ja nimelt: 1) kui isiku kriminaalvastutusele võtmise küsimuse lahendamiseks on vaja selgitada, kas isik ühiskonnaohtliku teo toimepanemise ajal oli süüdiv; 2) kui isik pani kuriteo toime küll süüdivusseisundis, kuid jäi enne kohtuotsuse tegemist vaimuhaigeks, on karistuse kohaldamiseks vaja selgitada, kas ta on võimeline endale oma tegudest aru andma või neid juhtima; 3) kui süüdimõistetut on pärast kohtuotsuse tegemist, kuid enne karistuse täielikku ärakandmist jäänud vaimuhaigeks, on karistuse kandmise võimalikkuse selgitamiseks vaja tuvastada, kas ta on võimeline endale oma tegudest aru andma või neid juhtima; 4) selle selgitamiseks, kas süüdistatav või kahtlustatav on võimeline olema tõendi allikaks, s.t. andma ütlusi.

Süüdistatav, kahtlustatav, kannatanu ja tunnistaja on kohtuliku tõendi allikad. Nende ütluste kvaliteet sõltub vastavate isikute tajumis-, omandamis-, reprodutseerimis- ja oma mõtete väljendamise võimest. Neid võimeid võivad kahjustada väga mitmesugused närvi- ja vaimuhaigused, kuid samuti ka füüsilised puudused (lühinägevus, halb kuulmine jne.). Kas ja millises ulatuses need puudused mõjustavad konkreetse isiku võimeid, seda saab kindlaks teha ainult ekspertiisi abil. Isiku psüühiliste puuduste kindlakstegemiseks määratakse kohtupsühhiaatriline, füüsiliste puuduste tuvastamiseks aga tavaliselt kohtumeditisiiniline ekspertiis. Kuigi KrPK § 58 kohaselt ekspertiis on kohustuslik ainult süüdis-

tatava, kahtlustatava, kannatanu või tunnistaja psüühilise seisundi kindlakstegemiseks, võib asja uurimise seisukohalt olla tähtis ka nende füüsilise seisundi kindlakstegemine.

Süüdistatava, kahtlustatava, kannatanu ja tunnistaja psüühilist ja füüsilist seisundit ei määrata kindlaks mitte alati, vaid ainult siis, kui juurdlust teostaval isikul, uurijal, prokuröriil või kohtul tekib vastav kahtlus. Kuni sellekohase kahtluse tekkimiseni eeldatakse süüdistatava, kahtlustatava, kannatanu või tunnistaja psüühilise ning füüsilise seisundi korrasolekut.

Süüdistatava, kahtlustatava või kannatanu vanuse kindlakstegemise vajadus ei esine mitte alati. See vajadus tekib järgmistel juhtudel: 1) kui süüdistatava või kahtlustatava vanus on lähedane 16 (resp. 14) aastale ja täpset vanust tõendavad dokumendid puuduvad; 2) kui KrK näeb ette erieeskirju alaealiste, s.o. kuni 18 aasta vanuste süüdistatavate või süüdimõistetute suhtes (näiteks KrK § -d 10 lg. 3, 24 lg. 4, 25 lg. 4, 37 lg. 1 p. 6, 56 lg. 1, KrPK § 76) ja süüdistatava või süüdimõistetu vanus on lähedane 18 aastale ning tal pole täpset vanust tõendavaid dokumente; 3) kannatanu vanus pole tavaliselt tähtis. Isik kannab vastutust alati, sõltumata kannatanu vanusest. Mõne kuriteo puhul kuulub aga kannatanu vanus kuriteo koosseisu tunnuste hulka. Kui sellisel juhul kannatanu vanus on lähedane seaduses ettenähtud määrale ja puuduvad täpset vanust tõendavad dokumendid, saab kannatanu vanust kindlaks määrata ainult ekspertiisi teel. Nii näeb näiteks KrK § 115 lg. 3 kvalifitseeritud kuriteona ette teadvalt alla kaheksateistkümneme aasta vanuse naissoost isiku vägistamise, § 117 aga kuriteona teadvalt alla kuue- teistkümneme aasta vanuse isiku kõlbelise rikkumise, § 118 lg. 2 kvalifitseeritud kuriteona pederastia teadvalt alla kaheksateistkümneme aasta vanuse isikuga.

Kokkuvõttes võib väita, et ekspertiisi määramise vajadus sõltub tõendamisesemest, sõltub nende faktide iseloomust, mida on konkreetses asjas vaja selgitada. Tuleb siiski sil-

mas pidada, et kõikidel neil juhtudel, mil ekspertiis pole obligatoorne, ei tohiks uurija, juurdlust teostav isik ega kohus ekspertiisi määramisega liialdada. Ekspertiisi tege- mine nõuab sagedasti suurt ajakulu, mis toob omakorda kaasa uurimise kestuse pikeneduse. Kui ekspertiisiks puudub vaja- dus, on selline uurimisaja pikendamine asjatu ja seetõttu muidugi ka lubamatu. Ka toob ekspertiisi määramine ilma erilise vajaduseta kaasa juba niigi väga koormatud eksper- tiisiasutuste ja üksikekspertide veelgi suurema ja seejuures asjatu koormamise. Lõpuks kaasnevad ekspertiisi määramisega ilma erilise vajaduseta ka asjatud rahalised kulutused. Muidugi ei tohi jätta ekspertiisi määramata kõigil nendel juhtudel, kui see on asjas tõe väljaselgitamise seisukohalt vajalik.

Uurija peab seega ekspertiisi määramise vajaduse küsi- musse suhtuma suure hoolikusega ja otsustama selle võimali- kult varakult. Sellest ei tule muidugi järeldada, et eks- pertiisi määramine ise peaks alati toimuma kohe uurimise algul. Ekspertiisi määramise õige aja valik on omaette kü- simus ja tuleb lahendada ekspertiisi määramise vajaduse otsustamisest.

Ekspertiisi määramise vajaduse kiire otsustamine või- maldab uurijal juba varakult hakata tähelepanu pöörama eks- pertiisiks vajaminevate materjalide kogumisele. Kui uurija hakkab ekspertiisile mõtlema alles uurimise käigus, hiljem osutub tal sageli võimatuks kõiki vajalikke materjale hanki- da või vähemalt neid saada kvaliteetsetena. Mõnede eksper- tiisiliikide puhul peab uurija ekspertliku uurimise jaoks vajalikke materjale koguma pikemat aega enne ekspertiisi määramist, Mõningaid materjale on võimalik koguda ainuüksi uurimistoimingute teostamise juures. Nii näiteks tuleb kir- jaekspertiisiks proovimaterjalidena vajaminevaid vabu kirja- proove või dokumentide tehniliseks ekspertiisiks vajalikke tindi- või paberiproove sageli hankida läbiotsimistel ja sündmuskoha vaatlustel. Kui uurija nende toimingute ajal veel ekspertiisile ei mõtle ega vajalikke proove ei kogu,

osutub tal nende materjalide saamine hiljem sageli üldse võimatuks. Puudulikud proovimaterjalid mõjutavad aga kahjulikult tulevikus teostatavat ekspertiisi.

2. Ekspertiisi liigi kindlaksmääramine.

Kui uurija loeb asjas ekspertiisi tegemise vajalikuks, peab ta jõudma otsusele, milliseid eriteadmisi on uurijat huvitava asjaolu väljaselgitamiseks vaja kasutada ja sellest lähtudes valima ekspertiisi liigi. Kui ekspertiisi abil on näiteks vaja selgitada, kas kolhoosis oli karjatatava territooriumi suurus ja sellelt saadav söödakogus määratud õigesti, peab uurija jõudma selgusele, milliseid eriteadmisi on selleks vaja rakendada. Nimetatud küsimust võimaldavad välja selgitada zootehnilised, mitte aga näiteks agrotehnilised eriteadmised. Seega tuleb kõnesoleval juhul määrata just nimelt zootehniline ekspertiis. Valesti otsustas ekspertiisi liigi ka see uurija, kes kakao sordi tuvastamiseks määras kohtukeemilise, mitte aga kaubatundmisekspertisiis¹⁶.

Uurija peab tema poolt määratava ekspertiisi puhul kasutama õiget nimetust. Nii tuleb teksti autori väljaselgitamiseks määratavat ekspertiisi nimetada kirjaekspertiisiks, mitte aga näiteks grafoloogiliseks, kalligraafiliseks, ortograafiliseks, polügraafiliseks jne., milliseid nimetusi on mõnikord uurimis- ja kohtupraktikas kasutatud. Juhul, kui teatava asjaolu väljaselgitamiseks on võimalik rakendada mitmeliigilisi eriteadmisi, peab uurija otsustama, kas pole otstarbekas määrata asjas kompleksekspertisiisi. Nii võib näiteks kolhoosis loomade hädatapmise vajaduse selgitamiseks osutada vajalikuks määrata kompleksne veterinaar- ja zootehniline ekspertiis.

¹⁶ Vt. В. Колмаков, Г. Ясинский, Устранить недостатки при назначении судебной экспертизы на предварительном следствии. "Социалистическая законность", 1964, I, lk. 43.

Kui uurija jõuab veendumusele selles, et teatava asjaolu väljaselgitamiseks on võimalik kasutada ainult üheliigilisi eriteadmisi, peab ta otsustama, kas määrata ekspertiisi tegijaks üks või mitu isikut (komisjoniekspertiis).

3. Ekspertiisi või ekspertiisiasutuse kindlaksmääramine.

Samaaegselt ekspertiisi liigi kindlaksmääramisega peab uurija mõtlema ka sellele, keda määrata eksperdik. Eksperdik määratav isik peab vastama kahele tingimusele: 1) omama nimelt just neid eriteadmisi, mida on vaja konkreetse ekspertiisi tegemisel, (erialane pädevus) ja 2) peab puuduma kahtlus tema erapooletuse kohta (juriidiline pädevus) ¹⁷.

Esimesest nõudest ei järeldu, et ekspertideks saavad olla ainult teadlased. Eksperdik võib määrata ka ilma spetsiaalse teadusliku ettevalmistuseta, praktilise töö käigus teadmisi omandanud isikut, kuid seda ainult tingimusel, et ta oma elukutset siiski põhjalikult tunneb. Eksperdik ei saa olla isik, kes valdab teatavaid töövõtteid puhtmehaaniliselt, ei oma sügavat arusaamist tema poolt sooritatavast tööprotsessist ega ole võimeline tegema oma tööalal mingisuguseid üldistusi.

Isik ei saa olla eksperdik mitte ainult sel juhul, kui ta erapooletuse puudumise kohta esinevad kindlad faktid, vaid

¹⁷ Ekspertiisi isiku suhtes esitatavaid nõudeid käsitleb üksikasjalikult A.V. Dulov. Ta esitab lisaks neile kahele veel kolmanda nõudena teadlikkuse ekspertliku uurimise juriidilisest erisustest. A.V. Dulov arvab siia peamiselt kriminaalprotsessi eesmärkidest tulenevad uurimismetoodika erisused ja ekspertiisi õiguste ning kohustuste tundmise. Kuigi ekspert peab sellelaadilisi oskusi kindlasti omama, hõlmab uurimismetoodika erisuste tundmise meie poolt esitatud erialase pädevuse tingimus. Ekspertiisi õiguste ja kohustustega ei pruugi aga eksperdik määratav isik varem tuttav olla, sest nende selgitamise kohustus lasub uurijal (КрПК § 158 lg. 3) Vt. А.В. Дулов, Права и обязанности участников судебной экспертизы, Минск 1962, lk. 99.

ka siis, kui selle kohta esineb ainult põhjendatud kahtlus.

KrPK § 20 esitab eksperdi taandamisalused üldistatud kujul, nimelt isikliku huvitatusena asjast. KrPK § 26, mis on küll sõnastatud kohtu koosseisu suhtes, kuid on KrPK § 119 kohaselt rakendatav ka eksperdi puhul, konkretiseerib neid aluseid. Viimastest pole eksperdi puhul rakendatav ainult üks - nimelt tema eelnev osavõtt asjast eksperdina (KrPK § 119 lg 1) ¹⁸.

Eksperdikse võidakse määrata eespooltoodud nõuetele vastavat isikut vaatamata sellele, kas ta kuulub mõne eksperitiisiasutuse koosseisu või mitte. Ometi tuleb eelistada asutuse koosseisus olevat eksperti väljaspool asutust töötavale spetsialistile. KrPK § 59 kohaselt tuleb neil ekspertiisialadel, kus on organiseeritud spetsiaalsed ekspertiisiasutused, määrata ekspertideks esmajärjekorras just vastavate spetsiaalsete asutuste eksperte. Kuid sama paragrahv annab õiguse ekspertideks määrata ka väljaspool ekspertiisiasutusi töötavaid spetsialiste. Viimaseid saab ekspertideks määrata siiski ainult juhul, kui asutuse koosseisus vastava kvalifikatsiooni või spetsiaalsusega töötajad puuduvad.

Valdav enamus KrPK-sid regulcerivad kõnesolevat küsimust konkreetselt kui seda teeb Eesti NSV KrPK § 59. Nad näevad ette kohtumeditiiniliste, kohtupsühhiaatriliste, raamatupidamis- ja kriminalistikaliste (mõnedes KrPK-des ka autotehniliste) ekspertiiside tegemise üldiselt vastavate ekspertiisiasutuste koosseisu kuuluvate ekspertide poolt, andes seejuures ekspertiisi määrajale siiski õiguse määrata ekspertideks ka asutuse koosseisu mittekuluvaid spetsialiste. Ainuüksi Gruusia NSV KrPK (§ 72) ei sisalda nimetatud klauslit, nähes katagoorilises vormis ette, et "kohtumeditiinilised, kohtupsühhiaatrilised, raamatupidamis- ja krimi-

¹⁸ Ei ole õige I.L. Petruhhini seisukoht, et Eesti NSV KrPK piirdub eksperdi taandamisaluste üldise fikseeringuga. (Vt. И.Л. Петрухин, osund. teos, lk. 180.

nalistikalised ekspertiisid tehakse vastavate asutuste ekspertide poolt".

KrPK kohaselt võib eksperdiks määrata ainult füüsilist isikut, mitte aga ekspertiisiasutust. Kõik eksperdid, ka asutuse koosseisu kuuluvad, annavad siiski arvamuse alati enda, mitte ekspertiisiasutuse nimel ning kannavad antud arvamuse eest isiklikku vastutust.

4. Ekspertiisi tegemise koha ja aja ning ekspertiisi määramise aja tuvastamine.

KrPK ei sisalda eeskirju ekspertiisi tegemise koha suhtes. Küll on ekspertiisi tegemise kohast juttu mõnes ekspertiisi instruksioonis. Nii liigitab 31. mail 1954.a. kinnitatud kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi instruksioon ekspertiise nende tegemise kohast lähtudes (statsionaarne, ambulatoorne, kohtus ja uurija juures tehtav ekspertiis). Selle vahetegemise kriteeriumiks on ekspertiisi tegemise koht ainult väliselt, sisuliselt on kriteeriumiks siiski ekspertiisi abil selgitamisele kuuluvate asjaolude ja ekspertiisi juures kasutatavate meetodite iseloom. Eelnevast ei tohi aga järeldada, nagu ekspertiisi tegemise koha määraaks ainuüksi ekspert ise, ilma et uurija peaks selle vastu mingisugust huvi ilmutama.

Kriminalistikalisi ekspertiise (kuid samuti ka mõningaid teisi ekspertiisiliike) käeldutakse sageli pidama laboratoorseiks, s.o. ekspertiisideks, mille sooritamise kohaks peaks olema mingi laboratoorium. Taolised seisukohad vajavad siiski revideerimist.

Tundub olevat vajalik, et mõned ekspertiisid kas tehakse või vähemalt nende tegemine algab mitte laboratooriumis, vaid teatava uurimistoimingu läbiviimise juures. Uurimistoimingutest tuleb siinjuures arvesse peamiselt muidugi vaatlus, nii sündmuskoha, asitõendi kui ka laiba vaatlus.

Kriminalistikaline ekspertiis peaks toimuma sündmuskoha

hal ja just selle vaatluse ajal siis, kui 1) uuritavaid asitõendeid ei saa nende suurte mõõtmete või muude omaduste tõttu laboratooriumi viia, 2) uuritavad asitõendid muudavad kiiresti oma omadusi või 3) eksperdil on vaja uurida mitte ainult üksikuid asitõendeid, vaid ka sündmuskoha olustikku kui teatavat asitõendite kogumit¹⁹.

Sündmuskoha olustikul võib ekspertiisi tegemise seisukohalt olla kaheksagune tähtsus. Ta võib olla tõendiks, mida ekspert on kohustatud ekspertiisi tegemisel uurima, kuid vahel ka tõendiks, mida ekspert ei uuri, vaid millega tal on ekspertiisi tegemisel vaja tutvuda²⁰. Mõlematel juhtudel on vaja ekspertiisi teha või vähemalt tegemisega alustada sündmuskohal. Ekspertiisi tegemiseks vajaminevate tõenditega tutvumise võimalust ei pruugi muidugi pakkuda mitte ainult sündmuskoha vaatlus, vaid ka teised uurimistoimingud (KrPK § 60 lg. 3 p. 3).

Kriminalistikalistest ekspertiisidest on suhteliselt sagedamini vaja teha sündmuskohal kohtubalistikalisi ekspertiise. See vajadus esineb juhtudel, kui ekspertiisi siuks on lasu suuna, lasu kauguse, laskude arvu või laskude järjekorra kindlaksmääramine. Mõningail juhtudel on tarvilik ka trassoloogilise ekspertiisi tegemine või tegemise alustamine sündmuskohal, näiteks siis, kui on vaja tuvastada sissemurdmiseks kasutatud vahendit, murdmise iseloomu, kurjategija tegevust, maskeerimise võtteid jne.

Ka laiba kohtumeditiinilist ekspertiisi on vaja alustada sündmuskohal, samuti elavisiku kohtumeditiinilist ekspertiisi selle isiku läbivaatuse kui uurimistoimingu teostamise juures.

¹⁹ Kriminalistikalise ekspertiisi teostamist sündmuskohal käsitleb В.М. Комаринетс oma artiklis Участие экспертов-криминалистов в проведении следственных действий по особо опасным преступлениям против личности. Теория и практика судебной экспертизы, сборник I (II), Москва 1964, lk. 21 jj.

²⁰ Ekspertiisi poolt uuritavate ja temale tutvumiseks määratud tõendite eristamise kohta vt. KrPK § 60 lg. 3 p. 2., samuti ka alamal, lk. 60 jj.

Sündmuskohal tulevad teha muidugi ka need ekspertiisid, kus uurimisobjekte pole nende mõõtmete või teiste omaduste tõttu võimalik kohalt ära viia. Sellisteks on näiteks tehniline ekspertiis süütamis-, kuid samuti ka ohutustehnika eeskirjade rikkumise asjades.

Kuid probleem ei seisne mitte üksnes selles, et teatav ekspertiis peaks toimuma vaatluse või mõne teise uurimistoimingu sooritamise kohal, vaid ka selles, et ekspertiis või selle alustamine peab toimuma ühtlasi ka selle uurimistoimingu teostamise ajal. Nii toimuvad sündmuskohal vaatluse ajal suured muudatused, (esemete ümberpaigutamine, kaasa võtmine jne.), mistõttu tema hilisem väljanägemine ei vasta kaugeltki enam esialgsele. Rääkides seega ekspertiisi tegemisest sündmuskohal, mõtleme selle all ekspertiisi tegemist sündmuskohal sündmuskoha vaatluse ajal.

Ekspertiisi tegemise koha ja ajaga on lahutamatult seotud ka ekspertiisi määramise aeg. Et teha ekspertiisi sündmuskoha vaatluse ajal, peab vastav isik selleks ajaks olema ekspertiisiks määratud.

Kui ekspertiisiks määratav isik on kergesti ja kiiresti kättesaadav, võib uurija võtta ta endaga sündmuskoha vaatlusele kaasa ja seal enne vaatlust või selle ajal ka ekspertiisi määruse vormistada. Kui ekspertiisi kiire kättesaamine on aga võimatu, ei ole muidugi võimalik ka ekspertiisi määramine enne sündmuskoha vaatlust.

Muidugi saab nii varases uurimise staadiumis määrata ekspertiisi ainult siis, kui on olemas ekspertiisiks vajalik uurimismaterjal. Teatavate ekspertiisi liikide puhul on see olemas juba uurimise kõige varasemas staadiumis, mõnede puhul aga mitte.

Uuritava materjali olemasolu seisukohalt võime ekspertiisi jagada kahte suurde gruppi.

Ühtede ekspertiisiliikide puhul on uurijal ja kohtul uurimisobjekti enda kujundamiseks väga vähe ära teha, kuigi ekspertiis määratakse nende poolt. Nii on kohtumeditiinilise ekspertiisi puhul laip, dokumendi tehnilise

ekspertiisi puhul vaidlustatud dokument ja tehnilise ekspertiisi puhul uuritav masin olemas juba enne kriminaalasja algatamist, täiesti sõltumatult uurija tegevusest. Uurija ülesandeks on ainult vastava uurimisobjekti nõuetekohane protsessuaalne vormistamine ja eksperdile üleandmine. Kõigil neil juhtudel on vajalik ja võimalik ekspertiisi määramine täiesti uurimise alguses. Sellele lisaks iseloomustab kohtumeditiinilise ekspertiisi uurimisobjekti veel suhteliselt kiire muutuvus (haavade tervenemine, laiba roiskumine jne.), mistõttu on otse vajalik ekspertiisi tegemise aja maksimaalne lähendamine kuriteo toimumise ajale.

Teine grupp ekspertiise on aga sellised, kus ekspertiisiks vajalik uuritav materjal tuleb uurija poolt alles koguda. Siia kuulub näiteks raamatupidamiskspertiis, kus uurija peab koguma mitmesuguseid kirjalikke dokumente, revisjoniakte jne. Käesoleva ekspertiiside grupi hulgas on tähtis koht identifitseerimiskspertiisidel. Neil juhtudel on alati vaja võrdlusmaterjali, mille kogumine on aga uurija ülesandeks. Siia kuulub suur osa kriminalistikalisi ekspertiise, näiteks kirjaekspertiis, samuti ka trassoloogiline ja daktüloskoopiline ekspertiis. Et teise gruppi kuuluvate ekspertiiside puhul on vaja uurimisobjekti suuremas või väiksemas ulatuses alles kujundada, ei saa neid ekspertiise kunagi määrata päris uurimise alguses.

Võrreldes ekspertiisiasutuse või eksperdi tööruumis tehtava ekspertiisiga on sündmuskoha vaatluse ajal tehtaval ekspertiisil mitmeid erinevusi, millest olulisemad on järgmised kaks: 1) ekspertiis tuleb teha lühikese ajaga; 2) ekspert saab tehnilisi vahendeid kasutada piiratud.

Nimetatud põhjustel tulebki pidada erandlikeks neid juhte, kus ekspertiis terves ulatuses toimub vaatluse ajal sündmuskohal. Üldiseks tuleb pidada ainult ekspertiisi alustamist sündmuskohal. Uurimised peaksid jätkuma juba laboratoorses tingimustes ja arvamuse andmine toimuma pärast üksikajalike uurimiste lõpuleviimist.

Kui ekspertiis on määratud enne sündmuskoha vaatlust või

selle ajal ja vaatlusest võtab osa ekspert, võib viimane eksperti funktsioonide kõrval samaaegselt täita veel ka uurijat abistava asjatundja ülesannet. Kuigi sel juhul on üks ja sama isik samaaegselt ekspert ja asjatundja, ei tohi segi ajada nende funktsioone sisuliselt.

Kui eriteadmistega isik võtab vaatlusest osa ainult asjatundjana, mitte aga ekspertina, võidakse teda (ja see on isegi väga soovitatav) samas asjas hiljem määrata ka ekspertiks.

5. Ekspertlikuks uurimiseks vajalike materjalide ettevalmistamine.

Ekspertiisi määramise juures peab uurija andma eksperti käsutusse ka ekspertlikuks uurimiseks vajalikud materjalid. Viimaseid kogub ja valmistab ekspertidele ette uurija. Mingil tingimusel ei tohi seda teha ekspert iseseisvalt. Küll on ekspertil õigus o s a v õ t t a nende kogumisest nii kohetueelsel uurimisel kui ka kohtus (KrPK § 60 lg. 3 p. 3 ja 4). Ekspert võib uurija loal viibida kõikide uurimistoimingute teostamise juures, esitada uurija kaudu ülekuulatavale küsimusi ekspertiisi seisukohalt tähtsate asjaolude suhtes, avaldada oma taotlusi ja juhtida uurimistoimingu teostaja tähelepanu asjaoludele, mis on ekspertiisi tegemise seisukohalt tähtsad. Ekspert tohib muidugi olla ainult uurimistoimingu teostamise juures, ei tohi aga ühelgi juhul olla ise uurimistoimingu teostajaks või nende töendite hankijaks, mida tal on vaja uurida või millega ta peab ekspertiisi tegemisel tutvuma. Eksperti võib uurimistoimingute juurde kutsuda uurija enda initsiatiivil, kuid samuti mõne protsessiosalise või ka eksperti enda taotlusel. Taotluse mitterahuldamise kohta peab uurija tegema motiveeritud määruse. Isik, kes viibib uurimistoimingu juures ekspertina, võib sellest uurimistoiminguist samaaegselt osa võtta ka uurija konsultandina, asjatundjana.

Eksperti poolt arvamuse andmisel kasutatavad materjalid on kahesugused: 1) materjalid, mida ekspert uurib ja 2) materjalid, millega ta tutvub ²¹.

1. Uuritavate materjalide hulka kuuluvad sellised materjalid, mida ekspert eriteadmiste alusel uurib ja millest ta vahetult tuletab oma järeldused. Siia kuulub näiteks kohtumeditiinilise ekspertiisi puhul laip, raamatupidamiskspertiisi puhul väga mitmesugune dokumentaalne materjal, dokumentide tehnilise ekspertiisi puhul vaidlustatud dokument jne. Nende ekspertiiside puhul, mille sisuks on isikute ja esemete identifitseerimine, tuleb uuritava materjali hulgas eraldada omaette grupiks võrdlusmaterjal. Viimane võib oma olemuselt ja päritolult olla kahesugune:

1) võrdlusmaterjalid, mis on vahetult seoses isiku keha anatoomilise ehituse tunnuste ja organismi talitlusega. Nende hulka kuuluvad näiteks isiku kirjalproovid, võrdluseks võetud sõrme- ja palja jala jäljed, hammaste mulaaž, isikult võetud vere-, sülje-, uriini- ja teiste kehaeritiste proovid;

2) võrdlusmaterjalid, mis kujutavad endast isiku valduses olevaid mitmesuguseid esemeid. Nende hulka kuuluvad esemed, mille puhul esineb kahtlus, et neid kasutati kuriteo toimepanemise vahendina (relv, kang, kirves, jalanõu, auto jne.), et nad olid ise kuriteo objektideks (näit. isiku valduses olevad varastatud rõivad, teraviljaproovid võrdlusmaterjalina viljavarguse puhul jne.) jne.

Kui uurijal on vaja ekspertiisi tegemiseks hankida mõnesuguseid esemeid, mis kuuluvad võrdlusmaterjalide teise liiki, võtab ta need kas võetuse või läbiotsimise teel.

Teistsugune kord kehtib aga võrdlusmaterjali esimese liigi puhul. Need on kõik juhud, kus võrdlusmaterjalide võtmine riivab ühel või teisel määral isikupuutumast, kujuta-

²¹ Eksperti poolt kasutatavate materjalide kohta vt. lähemalt З.М. Соколовский, Вопросы использования экспертом материалов дела, Харьков 1964.

des endast teatava sunnivahendi rakendamist tema suhtes. Seetõttu kehtestabki KrPK § 155 nende võrdlusmaterjalide võtmiseks erilise korra. Selliste võrdlusmaterjalide võtmine saab toimuda ainult uurija sellekohase määruse alusel. Viimases tuleb näidata, kellelt võrdlusmaterjale võetakse, milliseid ja mis eesmärgil. Isikuteks, kellelt neid võrdlusmaterjale võetakse, võivad olla mitte ainult süüdistatav, kahtlustatav või kannatanu, vaid iga isik, kellelt on vaja saada ekspertiisi tegemiseks tarvilikku võrdlusmaterjali.

Uurija äranägemisel võib võrdlusmaterjali võtmisest osa võtta ka vastava ala asjatundja. Kui võrdlusmaterjali võtmine kujutab endast mõnda meditsiinilist toimingut, peab selle sooritama asjatundja vastaval erialal (vereproovi võtmine, hammaste mulaaži valmistamine jne.).

Isiku väljakutsumine võrdlusmaterjalide võtmiseks toimub ülekuulamisele kutsumiseks ettenähtud korras. Isiku mitteilmumisel rakendatakse samu vahendeid, mis ülekuulamisele mitteilmumise puhul (KrPK § 53).

Kui isik keeldub võrdlusmaterjalide andmisest, võidakse neid võrdlusmaterjale, mille iseloom seda võimaldab, võtta sunniviisiliselt.

Võrdlusmaterjalide võtmise kohta koostatakse protokoll vastavalt KrPK § -de 79, 83 ja 84 nõuetele. Manukaid selle toiminguga juures ei viibi. Protokollis tuleb kirjeldada neid tingimusi, milles toimub võrdlusmaterjalide võtmine, näiteks, mitu korda tekst dikteeriti, mitu lehekülge kirjutati, milline oli kirjutusvahend, kirjutamisasend, valgustus jne., kuidas proovimaterjalid on pakitud, materjalide võtmise juures viibinute avaldused jne.

Kui proovimaterjalide võtmine on seotud isiku keha paljastamisega, tohib proovimaterjale võtta ainult samast soost isikute osavõtul (KrPK § 152 lg. 3). Proovimaterjalide võtmisel ei tohi kahjustada isiku au, väärikust ega tervist²².

²² Võrdlusmaterjalide kohta vt. ka alamal, lk. 79 jj.

2. Tutvumiseks ettenähtud materjale ekspert teaduslikult ei uuri ega tuleta neist vahetult oma järeldusi. Neist materjalidest võtab ta valmis kujul teatavaid fakte ja kasutab neid ära abimaterjalina uuritavate materjalide teaduslikul uurimisel (uuritavatele töenditele omaste tunnuste õigeks mõistmiseks, õige uurimismeetodi valikuks jne.).

Tutvumiseks esitatavate materjalide iseloomu ja hulga määrab juurdlust teostav isik, uurija, prokurör või kohus, selle üle eelnevalt eksperdiga konsulteerides. Tutvumiseks tuleb anda nii palju ja selliseid toimikus leiduvaid kui ka väljaspool toimikut olevaid töendeid kui eksperdil on vaja arvamuse andmiseks. Neid töendeid, milles otseselt sisaldub vastus eksperdile esitatud küsimusele, pole müüdugi vaja tutvumiseks anda. Näiteks pole vaja eksperti tutvustada süüdistatava ülekuulamise protokolliga, milles ta end allkirja võltsimises süüdi tunnustab, küll aga materjalidega, millest selguvad allkirja kirjutamisel valitsenud tingimused (kirjutamise asend, valgustus, isiku tervislik seisund jne.). Nimetatud asjaolude teadmine aitab eksperdil õigesti hinnata uuritava kirja tunnuseid. On täiesti väär, kui kogu toimik antakse eksperdi kätte, kes selles siis ise peab orienteeruma ja leidma endale vajalikud materjalid. Nii võib kergesti tekkida ekslik arusaamine, et ekspert andis oma arvamuse mitte talle esitatud materjalide uurimise, vaid toimikus leidunud töendite alusel.

KrPK § 60 lg. 3 p. 2 kohaselt võib ekspert taotleda nihästi uuritavate kui ka tutvumiseks esitatavate materjalide täiendamist. Alles siis, kui seda eksperdi taotlust ei rahuldada, võib ekspert arvamuse andmisest keelduda. Materjalide täiendamise taotluse võib ekspert esitada nii ekspertiisi määruse saamisel kui ka ekspertiisi tegemise kestel. Kui ekspertiisi määrus eksperdile uurija poolt isiklikult üle antakse, võib ekspert oma taotluse esitada ka suuliselt. Sel juhul koostatakse vastav protokoll. Taotluse mitterahuldamise kohta peab uurija tegema motiveeritud määruse.

8. Ekspertiisi määramise ja tegemise protsessuaalne kord.

Ekspertiisi määramise all tuleb mõista järgmisi toiminguid: 1) ekspertiisi määruse tegemist; 2) süüdistatava tutvustamist ekspertiisi määrusega; 3) seisukoha võtmist süüdistatava poolt esitatud taotluste suhtes; 4) ekspertiisi määruse üleandmist eksperdile või ekspertiisiasutusele.²³

Ekspertiisi võib määrata see juurdlust teostav isik, uurija, prokurör või kohus, kes tegeleb konkreetse kriminaal- asja uurimise või otsustamisega.

Juurdlust teostav isik võib ekspertiisi määrata ainult neis asjus, milles eeluurimine ei ole kohustuslik, s.o. asjus, milles kohtueelne uurimine toimub juurdluse vormis (KrPK § 100). Asjus, milles on kohustuslik eeluurimine läbiviimine (KrPK § 105) ja kus juurdlusorgan teostab ainult kuriteo jälgede avastamiseks vajalikke edasilükkamatuid uurimistoiminguid, ei või juurdlust teostav isik ekspertiisi määrata. Juurdlust teostava isiku poolt tehtud ekspertiisi määrus ei vaja miilitsaosakonna ülema kinnitust.

Prokurör saab määrata ekspertiisi ainult isiklikult tema poolt uuritavas asjas.

Kui ekspertiisi vajadus selgub kohtu alla andmise staadiumis, oleneb ekspertiisi määramine sellest, kas ekspertiisi on võimalik teha asja kohtulikult arutamisel või mitte. Kui ekspertiisi pole kohtuistungil võimalik teha, tuleb asi KrPK § 194 p. 1 kohaselt saata täiendavaks uurimiseks, näidates määruses ära need asjaolud, mille kindlakstegemiseks on ekspertiisi vaja määrata. Kui ekspertiisi on võimalik

²³ 2. ja 3. punkti kohta vt. alamal, lk. 93 jj.

teha kohtulikul arutamisel, ei suunata asja täiendavaks uurimiseks, vaid KrPK § 192 p. 4 kohaselt nähakse ette vastavate ekspertide kutsumine kohtuistungile. See osutub otstarbekohaseks neil juhtudel, kui ekspertiis ei nõua erilist ajakulu ega ole seotud laboratoorseste või tehnilisi vahendeid vajavate uurimistega, samuti ka neil juhtudel, kui kohus pole korraldaval istungil avastanud eeluurimisel tehtud ekspertiisi juures olulisi vigu ega puudusi, kuid peab siiski vajalikuks mõningate täiendavate, kas enamkvalifitseeritud või veidi erineva spetsiaalsusega ekspertide seisukohtade ärakuulamise. Seejuures on nõudeks, et ekspertiisi saaks teha kohtuistungil kestel, ilma asja kohtulikku arutamist edasi lükamata.

Kui ekspertiisi vajadus ilmneb esmakordselt alles kohtuistungil, määratakse ekspertiis kohtu poolt. Kohus võib asjas määrata ka täiend- või kordusekspertiisi (§ 251).

Kassatsiooniasjade kui ka asja kohtuliku järelevalve korras arutav kohus ise ekspertiisi ei saa määrata. Kui asjas on ekspertiis vajalik, seda pole aga tehtud, tühistab kassatsioon- või järelevalveaste otsuse ja saadab asja uueks uurimiseks.

Kui kannatanu või mõni teine protsessiosaline annab omal algatusel mõnesuguseid esemeid asjatundja kätte ja esitab viimase seisukohad uurimis- või kohtuorganitele, pole tegemist eksperdi arvamusega protsessuaalses mõttes. Sellised asjatundja arvamused, olles küll tõendid, saavad arvesse tulla ainuüksi dokumentidena. Ekspertiisina ei saa vaadelda ka ebakindlalt diagnoositud haigusesse surnud isiku lahkamist. Sellised lähangud pole seotud ühegi kriminaalasjaga. Neid teostatakse ainuüksi meditsiinilise uurimise eesmärgil. Küll võidakse lahangu tulemuste alusel mõnikord kriminaalasi algatada. Sellisel juhul muutub lahangu teostanud arsti arvamus ka asjas kohtulikuks tõendiks, kuid mitte eksperdi arvamuseks, vaid dokumendiks kui iseseisvaks tõendiliigiks.

Ekspertiisi määramine tuleb vormistada vastava organi poolt tehtud e k s p e r t i i s i m ä ä r u s e kujul.

Ekspertiisi määramiseks on vähe uuritavale materjalile lisatud uurija kaaskirjast või lihtsalt resolutsioonist.

Ekspertdiks olek on isiku protsessuaalne seisund, mitte tema amet. Järelikult ka see isik, kes on ameti poolest ekspert (näiteks rajooni või linna kohtumeditsiini-ekspert), ei saa olla ilma sellekohase määruseta ekspertdiks konkreetses kriminaalasjas.

Ekspertiisimääruses peavad sisalduma: 1) määruse tegemise aeg ja koht; 2) ekspertiisi määrava isiku ametinimetus, auaste ja perekonnanimi; 3) millise kriminaalasjaga seoses ekspertiis määratakse; 4) ekspertiisi määramise motiveering; 5) ekspertiisi määramise alus (viide §-dele 58, 59 ja 156); 6) ekspertdiks määratud isiku ees- ja perekonnanimi, ametikoht ja spetsiaalsus; 7) kui ekspertiis tehakse ekspertiisiasutuses, siis vastava asutuse nimi; 8) ekspertdile esitatud küsimuste loetelu; 9) ekspertdile uurimiseks esitatavate materjalide loetelu (eraldi vaidlustatud ja võrdlusmaterjalide kohta); 10) ekspertdile tutvumiseks esitatavate materjalide loetelu; 11) märkus süüdistatavale ekspertiisi tegemisega seoses olevate õiguste selgitamise kohta;

Ekspertiisi määruse üheks tähtsamaks osaks on ekspertdile esitatud küsimuste loetelu. Ekspertiisi kvaliteet on otseselt ja vahetult sõltuv esitatud küsimuste iseloomust, nende selgusest ja täpsusest. Ekspertdile esitatud küsimuste nõuetekohasus oleneb muidugi uurimis- ja kohtuorganeist, kelle ülesandeks on küsimuste formuleerimine.

Protsessialases literatuuris võib sageli leida ekspertiisi eri liikide puhuks koostatud tüüpküsimusi. Viimaste koostamist tuleb pidada üldiselt kasulikuks ja õigeks, kuid ainult eeldusel, et nad oleksid formuleeritud iga ekspertiisi liigi jaoks eraldi. Üldkehtivaid, s.o. kõikidele ekspertiisi liikidele sobivaid tüüpküsimusi pole võimalik koostada. Tuleb meeles pidada, et ka ühe ekspertiisi liigi piires on ja jäävad nad ainult tüüpküsimusteks, s.o. tulevad arvesse konkreetses asjas küsimuste formuleerimisel ainult näidistena. Kõikide ekspertiisi liikide jaoks saavad ühised olla

ainult mõned metoodilised juhised, millest uurimis- ja kohtuorganid peavad küsimuste formuleerimisel juhinduma. Alljärgnevalt vaatleme neist olulisemaid.

1. Küsimused peavad olema formuleeritud konkreetsetena. Nad ei tohi olla üldsisulised, seostamata konkreetse asjaga. Selleks, et eksperdi arvamust mõista kohtuliku tõendina, peab ta sisuks olema mingi konkreetne (mitte üldsisuline) fakt. Siit tulenebki eksperdile konkreetsete küsimuste esitamise vajadus. Ekspert saab arvamust anda ainult siis, kui ta on täpselt teadlik sellest, milliste konkreetsete asjaolude suhtes ta arvamust vajatakse, s.o. talle peavad olema esitatud täpselt formuleeritud küsimused. Ilma selleta muutuks ekspert uurija või kohtuniku üldiseks abiliseks ega oleks käsitatav iseseisva tõendi allikana.

Nii ei tohi eksperdilt küsida näiteks seda, kas teatavat elundit läbiv kuul on üldiselt surmav. Küsimus tuleb alati esitada konkreetse isiku surma põhjuse kohta. Kohtumeditiinilise ekspertiisi tegemise instruksioon (1952.a.) annab eksperdile õiguse nõuda endale konkreetsete küsimuste esitamist (p. 35).

2. Küsimused peavad olema sõnastatud objektiivses vormis. Nende formulatsioonist ei tohi ilmnedagi ei süüdistav ega õigustav tendents.

3. Küsimustele vastamine peab olema kaasaegse teaduse taseme seisukohalt võimalik. Nii ei saa praegu veel esitada eksperdile küsimust vere individuaalse kuuluvuse kohta, samuti küsida, kes on olnud dokumendi kraapijaks ega taotleda teksti materjali uurimise alusel päevapealse täpsusega teksti vanuse kindlaksmääramist.

4. Küsimused ei tohi väljuda eksperdi spetsiaalsuse raamidest. KrPK § 60 lg 4 kohaselt võib ekspert arvamuse andmisest keelduda, kui talle esitatud küsimus on väljaspool eksperdi eriteadmiste piire.

5. Eksperdile esitatavad küsimused kokku peavad sisaldama kõiki vastavate eriteadmiste abil konkreetses asjas selgitamist vajavaid asjaolusid. Selle nõude täitmine väl-

dib kordus- ja täiendekspertiiside määramise, mis asjatult koormaksid uurimis- ja kohtuorganeid ning venitaksid ilma vajaduseta uurimise kestust.

6. Küsimused peavad olema lühikesed, selged ning täpsed. Väga oluliseks nõudeks on siinjuures õige terminoloogia kasutamine. Terminoloogilised ebatäpsused võivad eksperdi suunata valele teele ning selle tulemusena ka sisult väärale arvamusele.

7. Küsimused peavad olema formuleeritud ning järjestatud selliselt, et iga järgnev tuleneks loogiliselt eelmisest, oleks selle sisuliseks edasiarenduseks. Nimetatud nõude järgimine aitab ühelt poolt uurijal formuleerida küsimusi sellistena, et nad ammendavalt sisaldaksid kõiki neid asjas selgitamist vajavaid asjaolusid, mida on võimalik tuvastada konkreetse eksperdi poolt, teiselt poolt aga aitavad tagada ka eksperdi järelduste sisulist loogilisust.

8. Küsimused ei tohi olla juriidilise sisuga. Selle nõude vastu eksimine on tingitud mitte sellest, et uurija või kohtunik poleks olnud teadlik juriidiliste küsimuste esitamise lubamatusest, vaid valdaval osal juhtudest just selle mitteteadmise tõttu, et nende poolt esitatav konkreetne küsimus on sisult juriidiline.

Millised kuritegude uurimisel tuvastamisele kuuluvad asjaolud on juriidilised?

Kuritegude uurimisel peavad nii uurimis- kui ka kohtuorganid sooritama mitmesuguseid toiminguid. Viimaste hulgas tuleb omistada eriline tähtsus neile, mis on seoses kuriteolise käitumise kvalifitseerimise ülesandega. Kuriteo kvalifitseerimise all tuleb mõista vastavuse tuvastamist konkreetsele kuritegelikule käitumisele omaste tunnuste ja seaduses kirjeldatud kuriteokoosseisu tunnuste vahel. Kuriteo kvalifitseerimine tähendab seega selle kindlaksmääramist, kas tegelikkuses asetleidnud teole on omased nõukogude kriminaalseaduses ettenähtud kuriteo tunnused.

Et nimetatud vastavust kindlaks määrata, s.t. kuritegu kvalifitseerida, on vaja eelnevalt eraldi tuvastada need as-

jaolud, mille vahelist vastavust tahtakse selgitada, Kuriteo kvalifitseerimiseks on seega vaja, e s i t e k s , täpselt tuvastada tegelikkuses asetleidnud konkreetne käitumine ja, t e i s e k s , avada vastava kriminaalseaduse täpne sisu ja mõte, s.o. tõlgendamise teel selgitada temas sisalduva kuriteo koosseisu tunnused.

Objektiivses tegelikkuses asetleidnud kuritegelikule käitumisele omaste tunnuste igakülgne ja põhjalik väljaselgitamine toimub kohtulike tõendite abil. Teiste hulgas on üheks kohtuliku tõendi allikaks ka ekspert. Järelikult saab eksperdile esitada küsimusi o b j e k t i i v s e s t e g e l i k k u s e s e s i n e n u d k o n k r e e t s e f a k t i v ä l j a s e l g i t a m i s e k s . See jääbki eksperdi ainukeseks ülesandeks kriminaalprotsessis. Ekspert peab seega jääma ainult kohtuliku tõendi allikaks. Eksperti abi ei tohi uurija kasutada kriminaalõigusliku normi tõlgendamisel, teo kvalifitseerimisel ega tõendi hindamisel. Nende juriidilise sisuga asjaolude tuvastamiseks vajaminevaid teadmisi peavad uurimis- ja kohtuorganid ise omama ²⁴.

Vastavalt Eesti NSV KrPK § -le 59 võivad teha ekspertiise nii ekspertiisiasutuste koosseisu kuuluvad kui ka väljaspool neid asutusi töötavad eksperdid.

Ekspertiisiasutuses tehtav ekspertiis ei erine oma olemuselt väljaspool asutuse koosseisu oleva spetsialisti poolt tehtavast ekspertiisist. Mõningad erinevused esinevad ainult ekspertiisi protsessuaalses vormistamises ja süüdistatava poolt oma ekspertiisialaste õiguste kasutamises.

Kui eksperdiks määratud spetsialist ei kuulu ekspertiisiasutuse koosseisu, kutsub uurija nimetatud isiku enda juurde, annab talle üle ekspertiisimääruse ning täidab kõik teised ekspertiisi määramisega seotud nõuded (KrPK § 158). Eks-

²⁴ Juriidiliste küsimuste kohta vt. lähemalt O. P ü s s a, Eksperdile juriidiliste küsimuste esitamise lubamatusest.- Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, Vihik 44, Õigusteaduskonna töid, Tallinn 1956, lk. 196 jj.

perdi erialast kompetentsust iseloomustavad andmed peab uurija välja selgitama juba ekspertiisimääruse koostamise eel. Ekspertdiks määratud isiku väljakutsumise ajal ta ainult vajaduse korral täpsustab neid andmeid, ühtlasi peab ta selgitama, kas ekspertdiks määratava isiku puhul ei esine taandamise aluseid (teenistusalasaid, sugulus-, sõprus-, vaenu- jm. suhteid süüdistatava, kahtlustatava või kannatanuga).

Ekspertdile tema õiguste ja kohustuste selgitamine ja ekspertd hoiatamine vastutuse suhtes, mis järgneb uurimisorganisise või kohtusse ilmumisest keeldumise eest, samuti ka ka arvamuse andmisest alusetult keeldumise ja teadvalt ebaõige arvamuse andmise eest vormistatakse kahel viisil: a) kui ekspert ei esita omapoolselt mingeid avaldusi ega taotlusi, tehakse nende toimingute sooritamise kohta märkus ekspertiisimääruse ära kirjale, millele kirjutab alla ekspert ja mis jääb uurija kätte, b) kui ekspert esitab omapoolselt avaldusi või taotlusi, koostatakse protokoll, milles õiguste ja kohustuste selgitamise ning vastutuse suhtes hoiatamise kõrval fikseeritakse ka ekspertd avaldused ja taotlused. Protokollile kirjutavad alla uurija ja ekspert.

Kui ekspertd kutsumine või ilmumine uurija juurde pole võimalik, tuleb § 158 lg. 2, 3 ja 4 nõuded täita kirja teel. Ekspertd peab andma allkirja selle kohta, et ta on teadlik vastutusest, mis järgneb arvamuse andmisest alusetult keeldumise või teadvalt ebaõige arvamuse andmise eest, samuti uurimisorganisise või kohtusse ilmumisest keeldumise eest. Allkiri vormistatakse eraldi dokumendina ja saadetakse uurijale.

Kui ekspertiis tehakse ekspertiisiasutuses, tuleb selle asutuse juhatajal täita mõnesuguseid protsessuaalseid ülesandeid. 1. Ta määrab asutuse koosseisus olevate ekspertdide hulgast ühe või mitu, kelle ülesandeks saab uurija poolt määratud ekspertiisi tegemine, arvestades seejuures nende isikute eriala, kvalifikatsiooni ja objektiivsust. 2. Ta võtab ekspertdilt allkirja selle kohta, et ta on teadlik vastutusest, mis järgneb juhul, kui ta keeldub uurimisorganisise

või kohtusse ilmumast, samuti alusetult keeldub arvamuse andmisest või annab teadvalt ebaõige arvamuse (KrKP § -d 173 ja 175). Hoiatamise kohta antud allkirja ei ole õige paigutada ekspertiisiakti, vaid ta tuleb eraldi dokumendina saata uurijale.

Uurijal on õigus viibida kõikide tema poolt määratud ekspertiiside tegemise juures. Kuigi uurija pole selleks kunagi kohustatud, on teatavate ekspertiisi liikide puhul tema juuresviibimine siiski äärmiselt vajalik. Nii näeb "NSV Liidu kohtumeditiinilise ekspertiivi tegemise instruksiooni" p. 11 ette uurimisorgani esindaja viibimise laipade kohtumeditiinilise uurimise juures. Nimetatud instruksiooni kohaselt võivad uurimisorganite esindajad kohtumeditiinilise ekspertiisi teiste liikide tegemise juures viibida juhul, kui nad seda vajalikuks peavad. Kui uurimisorganite esindaja ettenähtud ajaks kohale ei tulnud ja kui edasine viivitamine võiks kahjustada ekspertiisi kvaliteeti, toimub kohtumeditiiniline uurimine (ka laiba uurimine) ilma uurimisorgani esindaja juuresviibimiseta.

9. Экспертииси методика.

Ekspertiidi uurimistegemine, mis normaalselt lõpeb arvamusega, on pikk ja komplitseeritud protsess. Identifikatsioonilise ekspertiisi puhul läbib see järgmisi etappe: vaatlust, objektide lahuseuurimist, objektide võrdlusuurimist ja uurimistulemuste hindamist²⁵.

²⁵ Vrd. ka А.Р. Шляхов, Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР, "Теория и практика криминалистической экспертизы", Сб. № 9-10, Москва 1962, lk. 127. А.И. Винберг, Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе, Москва 1956, lk. 61.

Eksperti uurimistegevusele peab eelnema ettevalmistav staadium, mille ülesandeks on ekspertiisi tegemiseks vajalike eelduste loomine. Olles ekspertiisi tegemiseks vajalik, ei kuulu see staadium ise siiski ekspertiisi raamidesse. Ettevalmistava staadiumi piiridesse kuulub ekspertiisi tutvumine ekspertiisi määrusega ja asja materjalidega ning uurimisobjektide ja ekspertiisiks kasutatavate vahendite ettevalmistamine järgneva uurimiseks.

Ekspertiisimäärusest selgub ekspertidele antud ülesande sisu, samuti uuritava materjali iseloom ja hulk. Ekspertidele annab ülesande uurija. Tema poolt formuleeritud küsimused võtab ekspert aluseks oma uurimistegevuse iseloomu ja ulatuse määramisel.

Kas võib ekspert temale esitatud küsimusi ise muuta? Reeglina mitte, kuid tuleb siiski arvesse võtta ka muutmise iseloomu. Et uurija pole vastaval erialal asjatundja, võivad küsimustesse kergesti sattuda formuleeringu vead. Ekspertidel on õigus ekslikku formuleeringut parandada, kuid ainult nii, et sellega ei kaasne ülesande sisu muutumine. Ekspertidel on lubatud muuta talle uurija poolt antud ülesande sisu ja ulatust ainult väga erandlikel asjaoludel. Ekspert võib oma ülesannet sisuliselt piirata ainult kahel juhul: 1) kui talle esitatud materjalid on mõnele küsimusele vastamiseks mitteküllaldased ja 2) mõni küsimus on väljaspool eriteadmiste piire (KrPK § 60 lg. 4). Mõlemal juhul peab ta koostama motiveeritud akti ekspertiisi tegemise mittevõimalikkuse kohta (KrPK § 160 lg. 3).

Kui eksperti arvates on temale esitatud materjalid (nii uuritavad kui tutvumiseks esitatud) arvamuse andmiseks puudulikud, peab ta uurijalt taotlema täiendavaid materjale. Ekspertiisi tegemise mittevõimalikkuse akti tohib ekspert teha alles siis, kui uurija pole talle esitanud ekspertiisi tegemiseks vajalikke täiendavaid materjale.

Asja materjalidega tutvumine on ekspertidele vajalik selleks, et saada andmeid uuritava objekti tunnuste kujunemistingimuste kohta, samuti õige uurimismeetodi valikuks jne.

Asja materjalidega tutvumine loob vajalikud eeldused kogu järgnevaks uurimiseks. Tutvumine võimaldab nii sügavamat ja igakülgset vaatlust kui ka sellele järgnevat objektide uurimist, võrdlemist ja õigete järelduste tegemist.

Ekspert võib talle antud ülesannet sisuliselt laiendada (s.o. vastata küsimustele, mida talle polnud esitatud) ainult siis, kui võrdlusmaterjalid on selleks küllaldased.

Ettevalmistava staadiumi raamidesse kuuluvad veel mitmesugused toimingud, mille eesmärgiks on objektide ettevalmistamine järgnevaks uurimiseks. Nende toimingute hulka kuulub kõigepealt eksperdile saadetud esemete lahtipakkimine. See ei ole puht-tehniline toiming, mida võib jätta kantseleitöötajate ülesandeks. Asitõendite tunnuseid võivad kahjustada ebaõige pakkimine, nõuetele mittevastav transportimine, ebaõiged hoidmistingimused jne. Kõige sellega peab tutvuma ekspert ise. Pärast pakendi ja pakkimistingimustega tutvumist teeb ekspert kindlaks, kas talle on tegelikult saadetud kõik need vaidlustatud ja võrdlusmaterjalid, mis on määrukses loetletud.

Ettevalmistava staadiumi käigus valmistab ekspert ette ka vaatluse juures vajaminevad tehnilised vahendid.

Eelnevalt ettevalmistava staadiumi raamides käsitletud toiminguid ei sooritata muidugi mitte ainult ekspertiisi ettevalmistamisel. Ilma nendeta ei saa ekspertiisi tegemisele üldse asuda, kuid nende toimingute vajadus kerkib ikka ja jälle üles ka ekspertiisi tegemise käigus hiljem. Ekspert peab pidevalt jälgima ekspertiisimäärust, eriti selles formuleeritud küsimusi, samuti tutvuma toimiku materjalidega ekspertiisi tegemise ajal. Tutvumiseks vajalikud materjalid saavadki lõplikult selguda alles ekspertiisi tegemise juures, mitte aga enne seda.

1. Vaatlus. Vaatluse eesmärgiks on üldine tutvumine uuritavate objektidega, nende juures identifitseerimist võimaldavate tunnustega.

Võrreldes eseme praegust seisundit uurija poolt koosta-

tud vaatlusprotokolliga, saab ekspert vaatlusel kindlaks teha, kas kõik eseme tunnused on algsel kujul säilinud, millised muutused on toimunud transpordil jne.

Vaatlusega tuvastatakse eseme materjali liik, samuti selle muutumise võimalused järgnevas uurimiskäigus ning valetakse esemele kohane käsitlemis- ja hoidmisrežiim (temperatuur, valgus jne.). Vaatluse alusel on võimalik otsustada, kas uuritavad objektid (nii vaidlustatud kui võrdlusmaterjalid) oma omaduste ja hulga poolest on arvamuse andmiseks küllaldased. Muidugi ei pruugi sellele lõplikult vastata vaatluse staadiumis.

Pidanud ekspertiisi tegemise võimalikuks, peab ekspert kavandama uurimise edasise käigu ning tehniliste vahendite rakendamise vajaduse. Kompleksekspertiisi puhul tuleb ette näha eriteadmiste rakendamise järjekord, komisjoniekspertiisi korral ekspertide omavaheline töökorraldus. Loomulikult saab ka neid küsimusi lahendada vaatlusega ainult esialgselt.

Vaatluse juures on ekspordil sageli vaja kasutada ka mitmesuguseid tehnilisi vahendeid (mikroskoopi, luupi, filtreid jne.).

Vaatluse käigus kujundab ekspert ka ekspertiisiversioone. Viimased võivad käia võimalike ekspertiisitulemuste ja ekspertiisi tegemisel rakendatavate meetodite kohta. Versioonid tulevad kujundada mitte fantaasia pinnal, vaid lähtudes vaatluse tulemustest, kriminalistika teooriast ja senisest ekspertiisipraktikast.

Nii on näiteks kirjaekspertiisi puhul tavaliselt võimalikud järgmised põhiversioonid: 1) vaidlustatud teksti on kirjutanud see isik (A) ise, kelle nimi on teksti all allkirjana; 2) vaidlustatud teksti on kirjutanud B; 3) vaidlustatud teksti pole kirjutanud ei A ise ega B, vaid keegi kolmas, kelle võrdlusmaterjale aga ekspordil ei ole.

Kõikidele ülalmärgitud versioonidele võib olenevalt asjaoludest kujundada veel allversioone. Teisele põhiversioonile näiteks järgmisi: 1) B kirjutab kirja teksti tavalise kirjutamisviisiga; 2) teksti kirjutamisel maskeeris B oma

kirjatunnuseid; 3) teksti kirjutamisel on B imiteerinud A kirjatunnuseid; 4) B on teksti kirjutanud vasaku käega.

Kogu edasine eksperdi uurimistegevus kujutab endast kõi-
kide ekspertiisiversioonide kontrollimist. Uurimise käigus
langeb osa versioone kõrvale. Uurimise lõpuks peab jääma
alles ainult üks versioonidest, mis peab olema igakülgset
teaduslikult põhjendatud.

2. Ekspertiisobjektide lahuseurimine. Lõpetanud uuri-
misobjektide vaatluse, asub ekspert objekti tunnuste üksik-
asjalikule ja põhjalikule uurimisele, tehes seda algul iga
uuritava objekti suhtes eraldi.

Identifikatsioonilise ekspertiisi puhul peab ekspert
kindlalt eristama identifitseeritavaid ja identifitseerivaid
objekte. I d e n t i f i t s e e r i t a v a k s objektiks
on see inimene, loom või ese, kelle või mille tunnused on
seoses mõne kuriteoga välismaailmas materiaalsel kujul kajast-
unud (o t s i t a v o b j e k t) ning samuti inimene,
loom või ese, keda või mida kahtlustatakse nende materiaal-
sete kajastuste jätmises (k o n t r o l l i t a v o b -
j e k t). I d e n t i f i t s e e r i v a k s objektiks
on otsitava objektina esineva isiku, looma või eseme poolt
jäetud materiaalsed kajastused (jäljed) ²⁶.

Nii on näiteks kirjaekspertiisi puhul identifitseerita-
vaks objektiks isik, kes kirjutas vaidlustatud allkirja
(otsitav objekt), kui ka isik, keda selle allkirja kirjuta-
mises kahtlustatakse (kontrollitav objekt), identifitseeri-
vaks objektiks on aga vaidlustatud allkiri (otsitava objekti
kajastus). Trassoloogilise ekspertiisi puhul on identifit-
seeritavateks objektideks sündmuskohale jälje jätnud kang
(otsitav objekt) ja see kang, mis leiti kellegi isiku juu-
rest ning mida kahtlustatakse kuriteo toimepanemise riista-

²⁶ Mõnede autorite arvates on identifitseerivateks objekti-
deks mitte ainult otsitava, vaid ka kontrollitava objekti
jäljed. Vt. В.Я. К о л д и н , Идентификация при производст-
ве криминалистических экспертиз, Москва 1957, lk. 9.

na (kontrollitav objekt), identifitseerivaks objektiks on aga sündmuskohal leiduv kangijalg.

Identifitseerimine toimub võrdlemise teel, kusjuures võrreldakse identifitseeritavate objektide (otsitava ja kontrollitava) tunnuseid omavahel. Nendest kahest võrreldavast objektist on eksperdi käes kindlasti teadaolevalt ainult kontrollitav objekt. Seejuures on kontrollitava objekti tunnused talle endale omased, selle objekti enda tunnused. Kas eksperdi käes on ka otsitav objekt, s.o. kas kontrollitav objekt osutub otsitavaks, peab selguma järgneva identifitseerimise kestel.

Seega ei tea ekspert identifitseerimise alguses küll seda, kus asub otsitav objekt, teab aga siiski tema tunnuseid, kuna need on kajastunud identifitseerival objektil, viimane on aga eksperdi käsutuses. Kontrollitavat objekti võib nimetada ka v ö r d l u s m a t e r j a l i k s ²⁷. Võrdlusmaterjaliks nimetatakse aga kontrollitava objekti enda kõrval ka selle objekti tunnuste kajastusi mõnel teisel objektil, tema jälgi (proovimaterjalid). Viimased võivad olla kas ise kujunenud kontrollitava objekti loomuliku eksploatatsiooni käigus (vabaproovid) või tehtud eksperimentaalselt kas uurija või eksperdi poolt (eksperimentaalproovid).

Ekspertidele tuleb võrdlusmaterjalina alati üle anda kontrollitav objekt ise. Mõnel juhul pole aga kontrollitava objekti üleandmine või tema vahetu ärakasutamine võimalik. Nii ei saa kirjaekspertiisi puhul avastada kirjatunnuseid vahetult kahtlustataval (kontrollitav objekt) vaid ainult viimase poolt kirjutatud tekstil (proovimaterjal), samuti ei saa daktüloskoopilise ekspertiisi puhul uurida papillaarkurde vahetult isiku sõrmel, vaid papillaarjooni proovijälgedel.

Kui ekspertidele ei ole võimalik mõnesugusel põhjusel üle anda kontrollitavat objekti ennast, peab uurija esitama eks-

²⁷ Ka R.S. Belkin käsitleb kontrollitavat objekti võrdlusmaterjalina, kuid ainult teiste, mitte aga identifitseerimiseks vajalike ekspertide puhul. Vt. P.C. Б е л к и н , Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике, Москва 1964, lk. 167.

perdile võrdlusmaterjalina sellest objektist tehtud proovid. Kui uurija annab eksperdile üle kontrollitava objekti enda, võib ta koos temaga esitada eksperdile ainult vaba-, mitte aga eksperimentaalproove. Kui viimaseid on ekspertiisi tegemiseks vaja, valmistab neid ekspert ise, mitte aga uurija. Nii esitatakse kohtuballistikalise ekspertiisi puhul eksperdile kontrollitav relv, proovilaske peab aga ekspert ise tulistama.

Ekspert peab lahuseurimise käigus kogu aeg silmas pida-ma seda, millise objektiga tal on tegemist ning milline on sellel esinevate tunnuste iseloom. Kontrollitava objekti juures uurib ta tunnuseid, mis on omased sellele objektile endale (näiteks kahtlustatava juures leitud kangi mõõtmeid, kuju, otsa reljeefi jne.), identifitseeriva objekti puhul aga temal kajastunud teise objekti tunnuseid (näiteks kangi jälje alusel selle kangi tunnuseid, mis selle jälje jättis).

Ekspert peab olenevalt olukorrast määrama objektide uurimise järjekorra. Reeglipäraselt alustatakse uurimist identifitseerival objektil leiduvate otsitava objekti tunnus-tega (näiteks sündmuskohal leiduva sõrmejälje, vaidlustatud allkirja jne. uurimisega) ning uuritakse seejärel võrdlus-materjali (kas vahetult kontrollitavat objekti või tema poolt tekitatud jälgi, nii vaba- kui eksperimentaalproove). Mõnel juhul võib osutada aga otstarbekohaseks ka vastupidine järjekord.

3. Ekspertiisiobjektide võrdlusuurimine. Pärast kõiki-de uuritavate objektide lahuseurimist järgneb nende võrdlev uurimine. Viimase käigus selgitatakse välja võrreldavate objektide juures kokkulangevad ja erinevad tunnused. Võrd-levat uurimist alustatakse eseme soo- ja liigitunnustest, seejärel uuritakse individuaalseid tunnuseid. Tunnuste võrd-lemisel kasutatakse mitmesuguseid tehnilisi võtteid ning vahendeid. Tavaliselt kuulub sellesse ekspertiisistaadiumi ka ekspertlik eksperiment. Võrdlusuurimise käigus tuleb välja selgitada kokkulangevus või erinevus iga võrreldava tunnuse suhtes.

4. Uurimistulemuste hindamine. Jõudnud selgusele identifitseeritavate objektide üksiktunnuste kokkulangevuse või erinevuse suhtes, peab ekspert tegema järelduse identifitseeritavate objektide identsuse kohta tervikuna. Taoline järeldus kujutab endast eksperdi arvamust, mis saab kujuneda ainult uurimistulemuste sügava teadusliku hindamise tulemusena. Identifitseeritavate objektide juures soo- või liigitunnuste kokkulangemine võimaldab identifitseerida seda gruppi, kuhu otsitav objekt kuulub, eritunnuste kokkulangemine aga konkreetset objekti ²⁸.

Järeldust objekti enda või objektide grupi identsuse või mitteidentsuse kohta saab teha mitte mõne, vaid kõikide võrreldavate tunnuste kokkulangemise või erinevuse alusel nende kogumis. Alati ei pruugi aga objektide identsuse korral absoluutselt kõik võrreldavad tunnused kokku langeda ega mitteidentsuse korral kõik erineda. Küll peab aga identsuse korral kõikide lahkuminevate tunnuste erinevuse põhjus ja mitteidentsuse korral sarnasuse põhjus olema välja selgitatud. Ka siis, kui ekspert jõuab järeldusele objektide identsuse kohta, samaaegselt esinevad aga ka mõned lahkuminevad tunnused, ei tohi viimased siiski eksperdi järeldusele vastu rääkida. Vastu ei räägi nad aga ainult siis, kui nende lahkumineku põhjus on välja selgitatud. Mõne tunnuse äraseletatud ja seetõttu juba paratamatu lahkumineku kujutab endast sel juhul identsuse tõestust. Ainult siis, kui iga võrreldav tunnus on end eksperdile "avanud", kujuneb eksperdil kategoorilise vastuse jaoks vajalik kindel sisemine veendumus.

Tegelikult identsete võrdlusobjektide korral võivad mõnede tunnuste lahkumineku kergesti tekkida. Nii võis olenevalt tingimustest jälg kujuneda ebatäpne, näiteks pinnase

²⁸ Osa autoreid peavad identifikaatsiooniks ainult konkreetse eseme samasuse tuvastamist, nimetades esemete grupi identifitseerimist eseme grupilise kuuluvuse kindlaksmääramiseks. Selle seisukohaga ei saa nõustuda. Vt. Криминалистика, изд. "Юрид. Лит.", Москва 1963, lk. 52; Криминалистика, изд. Московского университета, 1963, lk. 51.

iseloomu tõttu mõned jalatsi tunnused halvasti edasi kanduda jne.

Samuti võis ka kontrollitav objekt ajajooksul muutuda. Nii võidi kahtlustatavat kirjutusmasinat vahepeal remontida, jalatsit kanda ja parandada, relvast tulistada jne., mistõttu rida esialgseid tunnuseid võis hävida, uusi juurde tekkida jne. Seetõttu on mõningate tunnuste esinemine möödapääsematu. Tunnused, mille erinevuste põhjused on aga välja selgitatud, ei räägi eksperdi järeldustele enam vastu.

Eksperti arvamuses sisalduv fakt peab olema esitatud k a t e g o o r i l i s e ehk tegelikkuse otsustusena ("A surma põhjuseks on lämbumine", "Allkirja on kirjutanud N"), mitte aga p r o b l e m a a t i l i s e ehk võimalikkuse otsustusena ("A surma põhjuseks võis olla lämbumine"; "Allkirja on tõenäoliselt kirjutanud N"). Et problemaatilises otsustuses ei sisaldu ühtki kindlat fakti, vaid ainult teatava fakti võimalikkus, ei saa sellist arvamust üldse pidada kohtulikuks tõendiks. Tegelikkuses saab fakt esineda ainult kindlana, mitte kunagi tõenäolisena. Seega N. kas kirjutab vaidlustatud allkirja või ta ei kirjutanud seda. Kolmandat, tõenäolist võimalust tegelikkus ei tunne.

Sellest, et problemaatilise otsustuse kujul esitatud eksperti arvamus pole kohtulik tõend, ei järeldu midagi selle kohta, kas ekspert tohib üldse anda arvamust tõenäolises vormis. Üks grupp protsessualiste leiavad, et juhul, kui ekspert ei saa anda kateoorilist arvamust, peaks ta arvamuse andmisest üldse loobuma, kuna tõenäoline arvamus võivat tõe väljaselgitamist ainult kahjustada ²⁹. Ka teine grupp

²⁹ vt. Р.Д. Рахунов, Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе, Москва 1953, lk. 206; В.А. Пригузова, *osund.teos*, lk.107 jj. С.В. Бородин, А.Я. Палиашвили, Значение категорических и вероятных заключений экспертизы для расследования и рассмотрения уголовных дел, "Правоведение" 1962, 4, lk. 96 jj. С.В. Бородин, А.Я. Палиашвили, Вопросы теории и практики судебной экспертизы, Москва 1963, lk. 127 jj.

autoreid ei pea tõenäolist arvamust kohtulikuks tõendiks, kuid nad arvavad siiski, et taolistel arvamustel on uurimistöös täita oma osa. Tõenäolised arvamused võivad olla aluseks uurimisversioonidele ning aidata sel viisil kaasa uurimise õigele suunamisele³⁰. Kolmas grupp autoreid ei pea tõenäolist arvamust ennast kohtulikuks tõendiks, peab aga ekspertiisi käigus tuvastatud kokkulangevaid või lahkuminevaid eritunnuseid (mis on esitatud kategoorilistena) kaudseteks tõenditeks identsuse või mitteidentsuse fakti kohta. Objekti identsust või mitteidentsust suutvat nad tõendada koos asjas kogutud teiste tõenditega³¹.

Nõustuda tuleb teise autoritegrupi seisukohtadega. Kui ekspert ei saa oma arvamust esitada kategoorilise otsustusena, saab aga anda tõenäolise arvamuse, poleks tal õige selle andmisest üldse loobuda. Kuigi mitte tõenditena, siis ometi uurimise edasise suunamise seisukohalt võivad sellised arvamused omada suurt tähtsust. Siinkohal ei saa aga mööda minna meie uurimis- ja kohtupraktikas küllaltki sageli esinevatest juhtudest, mil uurijad ja kohtud kasutavad tõenäolist arvamust nii nagu oleks see kategooriline. Selline suhtumine tõenäolistesse arvamustesse kahjustab muidugi tõe väljaselgitamist ning sellest ja ainult sellest seisukohast vaadatuna on õigus ka esimesel autorite grupil, kes soovitab ekspordil, kui ta ei saa arvamust anda kategoorilisena, selle andmisest siis üldse loobuda.

Muidugi ei saa seda vaatekohta jagada. Kui praktikas tehakse tõenäoliste eksperdi arvamuste kasutamisel vigu, tulevad likvideerida need vead, mitte aga sellesisulised arvamused.

³⁰ Vt. А.И. Винберг, osund. teos, lk. 127 jj; Криминалистика, Изд. "Юрид. Лит.", Москва 1963, lk. 366; Криминалистика, изд. Московского университета, 1963, lk. 439 jj.

³¹ И.Л. Петрухин, osund. teos. lk. 105 jj.,
В.Я. Колдин, osund. teos. lk. 143 jj.

Raske on nõustuda ka I.L. Petruhhini ja V.I. Koldini seisukohtadega. Eksperdi poolt ekspertiisi käigus tuvastatud eritunnuseid ei saa pidada identsuse või mitteidentsuse fakti suhtes üldse mitte tõenditeks, kaugeltki mitte kaudseteks tõenditeks.

Tõendi sisuks olev fakt saab olla ainuüksi kategooriline. Eksperdi poolt tuvastatud üksiku eritunnuse kohta seda aga öelda ei saa, kuigi ta ekspertiisi aktis on sellisena esitatud. Ei tohi unustada seda, et sellise eritunnuse kategoorilisus lubas eksperdil teha ju mitte kategoorilise, vaid tõenäolise arvamuse. Tõenäolise arvamuse puhul näitavad sageli osa eritunnuseid identsuse poolt, osa vastu, ekspert ei suuda aga kummagi grupi tunnuseid hinnata sellisena, et nende alusel saaks teha kategoorilist järeldust. Mõnikord võib esineda ka selline olukord, kus vasturääkivaid tunnuseid küll ei ole, kuid ekspert ei saa teha identsuse suhtes kategoorilist järeldust seepärast, et olemasolevad tunnused on selliseks järelduseks oma hulga või kvaliteedi seisukohalt lihtsalt mitteküllaldased. Täiendava võrdlusmaterjali saamise tulemusena võib aga kergesti kujuneda selline olukord, et identsuse poolt rääkivad tunnused võivad nüüd jääda kvalitatiivsesse vähemusse ja eksperdil tuleb endise tõenäoliselt jaatava arvamuse asemel anda kategooriliselt eitav aramus. Sel juhul on muidugi ilmne, et need eritunnused, mis varem rääkisid identsuse poolt, muutusid nüüd sellele vasturääkivaiks. Kuidas oleks olnud võimalik selliseid eritunnuseid varem vaadelda identsuse tõenditena? Kui eksperdi aramus on tervikuna tõenäoline, ei saa järelikult ka üksikute eritunnuste kohta anda lõplikku hinnangut ja pidada neid kategoorilisteks. Kui see pole võimalik, ei saa neid pidada ka tõenditeks.

Kuid kõnesoleva vaatekoha pooldajad teevad lisaks veel selle vea, et peavad eksperdi poolt tuvastatud eritunnuseid just nimelt kaudseteks tõenditeks. Tõendi mõiste on ühtne nii otseste kui kaudsete tõendite puhuks. Kui eespool nimetatud eritunnuseid oleks üldse võimalik tõenditena vaadel-

da, siis ainult otsesena.

Tõend on oma olemuselt alati otsene. Ka kaudse tõendi puhul on alati olemas teatav objektiivse tegelikkuse fakt, mida see tõend tõendab otseselt. Järelikult ei seisne erinevus otsese ja kaudsete tõendite vahel mitte tõendites enestes, vaid selles, kuidas neid tõendamisel kasutada. Seega on täpsem teha vahet mitte otsese ja kause tõendi, vaid otsese ja kaudse tõendamise vahel. Muidugi võib rääkida ka otsesest ja kaudsetest tõenditest, lähtudes nende eristamisel sellest, kas tõend võimaldab teatavat tegelikkuse fakti tõendada otseselt või kaudselt, s.o. mõne vahefakti kaudu, millest tehakse omakorda järeldus tõendamisele kuuluva fakti suhtes. Üksik eritunnus käib aga vahetult identsuse fakti kohta ja oleks seega tema suhtes kindlasti otseseks, mitte aga kaudseks tõendiks. Nagu eespool nägime, ei saa teda aga üldse pidada kohtulikuks tõendiks.

Tõenäolist eksperdi arvamust ei pea tõendiks ka NSV Liidu Ülemkohtu praktika³².

Tõenäolise arvamusega ei tohi aga segi ajada sellist eksperdi arvamust, millega tuvastatakse teatavate esemete grupi identsus või mitteidentsus. Kuigi niisuguse arvamusega ei identifitseerita konkreetset objekti, on grupi identsus temaga tuvastatud kategooriliselt, mitte aga tõenäoliselt.

³² Vt. "Судебная практика Верховного Суда СССР" 1950, № 4, lk. 26; "Судебная практика Верховного Суда СССР" 1955, № 1, lk. 10.

10. Eksperdi arvamuse kontrollimine ja hindamine.

Kohtulik tõend suudab mõnda tõendamiseseme koosseisus olevat asjaolu tõendada ainult siis, kui ta ise on kvaliteetne, s.t. kajastab õigesti objektiivses tegelikkuses asetleidnud kuriteolist sündmust. Tõendi kvaliteetsuse selgitamiseks tuleb teda kontrollida. Tõendi kontrollimise juures eristatakse 1) tõendi enda piirides toimuvat sisulist analüüsi, 2) tõendi kõrvutamist kõigi teiste samas asjas esinevate kohtulike tõenditega.

Kohtuliku tõendi enda piirides toimuvat sisulist analüüsi tuleb alustada tõendi allika ja tõendi vormitunnuste kontrollimisega. Tõendi kontrollimise eesmärgiks on muidugi tõendi sisu tõelevastavuse väljaselgitamine. Et aga tõendi sisule avaldavad oma mõju nii tõendi allikas kui ka tõendi vorm, tulebki eeskätt neid kontrollida. Nii tuleb tunnista- ja, kannatanu, süüdistatava ja kahtlustatava ütluste kontrollimisel selgitada, kas vastava isiku meeleorganid ja mälu olid normaalselt arenenud ja võimaldasid kuriteolise sündmuse veatut tajumist, omandamist, meenutamist ning õige ütluse andmist ülekuulamisel. Eksperdi arvamuse puhul tuleb kontrollida eksperdile uurimiseks esitatud materjali kvaliteeti, ekspertliku uurimise täielikkust, teadusliku lähtealuse ja uurimismeetodi õigsust, eksperdi järelduste põhjendatust selgitada eksperdi isiku erialane kvalifikatsioon, eksperdi vastavus seaduses püstitatud juriidilistele nõuetele ning seda, kas ta on määratud eksperdi ülesannetesse selleks ettenähtud korras ³³.

³³ Nimetatud asjaolude kontrollimise kohta vt. lähemalt

Kui eksperdile uurimiseks esitatud tõendid on kogutud mõne uurimistoimingu kaudu, tuleb selgitada, kas viimane on teostatud kõikide taktikaliste nõuete kohaselt, mis on püsitatud ennekõike just selleks, et tagada selle uurimistoimingu abil saadavate kohtulike tõendite kõrget kvaliteeti.

Tõendi enda piirides toimuva analüüsi teel ei saa kontrollida tõendi sisuks olevat fakti vahetult. Viimase kohta saab teha järeldusi ainult allika ja tõendi vormi kontrollimise kaudu. See kontrollimine võib kinnitada tõendi sisuks olevate faktide tõelevastavust, tema tulemusena võivad aga selguda ka sellised puudused tõendi allika või ka tõendi vormitunnuste juures, mis kutsuvad esile kahtluse kohtuliku tõendi sisuks oleva fakti tõepärasuses.

Ainuüksi kohtuliku tõendi enda piiresse jääva kontrolliga ei ole kunagi võimalik lõplikult kontrollida tõendi sisuks oleva fakti õigsust. Selleks on seda fakti tingimata vaja kõrvutada samas asjas esinevate muude tõendite sisuks olevate faktidega. Teiste tõenditega kõrvutamisel leiab aset just tõendi sisuks olevate faktide kõrvutamine ja seega nende vahetu kontrollimine. Kõrvutada ja võrdlevalt analüüsida tuleb kõikide selles asjas esinevate tõendite sisuks olevaid fakte, vaatamata sellele, mis vormis need faktid esinevad. Nii tuleb eksperdi arvamuses sisalduvat fakti võrrelda näiteks tunnistaja, süüdistatava ja teiste ülekuulataivate ütlustes, samuti dokumentides ja kõigis teistes tõendites sisalduvate faktidega. Sellise kõrvutamise tulemusena selgub tõendites sisalduvate faktide omavaheline kokkulangevus või erinevus. Millist erinevasisulisest faktidest lugeda tõepäraseks, objektiivset tegelikkust õigesti kajastavaks, on juba tõendite hindamise küsimus.

Kohtuliku tõendi hindamine kujutab endast järelduse tegemist selle kohta, kas tõendi sisuks olevast faktist saab teha tõelevastavaid järeldusi uuritava kuriteo suhtes. Tõen-

М.Л. Петрухин, осуд. теос, lk. 221 jj.; З.М. Соколовский, Оценка заключений криминалистической экспертизы письма, Москва 1959.

dite kontrollimist ja hindamist pole võimalik ajaliselt eraldada. Kuigi töendamine alati lõpeb töendite hindamisega, ei saa siiski väita, et hindamine toimub ainult üks kord töendamismenetluse lõpul ja on seega ainult töendamismenetluse lõppetapiks. Töendite hindamine, ühendatud töendite kontrollimisega, toimub pidevalt. Nii ei hinda uurija töendeid mitte ainult süüdistuskokkuvõtte koostamisel või asja lõpetamise määruse tegemisel, vaid kogu uurimise kestel, samuti ka kohus mitte ainult otsuse tegemisel nõupidamistoas, vaid kogu kohtuliku arutamise kestel.

Töendeid, kaasa arvatud ka eksperdi arvamus, hinnatakse kõikides protsessi staadiumides, kusjuures hindajateks on mitte ainult juurdlust teostav isik, uurija ja kohus vaid ka protsessiosalised. Kõik nad juhinduavad hindamisel samadest printsiipidest. Erinevus seisneb ainult selles, et protsessiosalistel pole töendite hindamise kohustust, ning nende hinnangul pole ametlikku jõudu, s.t. selle alusel ei lahendata vahetult ühtki protsessuaalset küsimust.

Kohus, prokurör, uurija ja juurdlust teostav isik kui ka protsessiosalised hindavad töendeid oma sisemise veendumuse kohaselt. Terminil "sisemine veendumus" on kahesugune sisu. Kõigepealt väljendab ta töendite hindamise meetodit, selle kõrval tähistatakse temaga ka hindamise tulemust. Töendite hindamise meetodina on sisemisel veendumusel kaks põhilist tähendust. 1. Ükski töendi hindaja pole seotud ei tema enda ega kellegi teise poolt sama töendi kohta varem antud hinnanguga. Keegi ei tohi teisele oma hinnangut peale suruda. 2. Töendite hindamine sisemise veendumuse kohaselt tähendab ka seda, et ühelgi töendil pole hindaja jaoks ette kindlaksmääratud jõudu. Enne kontrollimist ja hindamist ei saa ühtki töendit eelistada teisele.

Selle põhimõttega pole vastuolus KrPK § -s 58 sisalduv nõue, mille kohaselt teatavate asjaolude töendamiseks on ekspertiisi tegemine kohustuslik. Kõnesolevast nõudest ei järeldu eksperdi arvamus teistest töendeist paremaks pidamine. Ekspertiisi tegemine on neil juhtudel obligatoorne

ainuüksi seepärast, et nimetatud faktid on oma olemuselt sellised, mida saab välja selgitada ainult eriteadmiste alusel tehtava järelduse kaudu.

Tõendite hindamisel peavad juurdlust teostav isik, uurija, prokurör ja kohus juhinduma seadusest ja oma sotsialistlikust õigusteadvusest. Seadusena on siinkohal mõeldud kõiki neid norme, mille mittetäitmine võib mõjuda tõendamise kvaliteedile (näit. normid, mis reguleerivad tõendite avastamist, fikseerimist, uurimistoimingute teostamist, tõendite hindamist jne.).

Meie uurimis- ja kohtupraktikas, samuti ka juriidilises kirjanduses ei eristata selgelt tõendi kontrollimist ja hindamist. Kuigi mõlemaid mõisteid tuntakse, jääb tõendi kontrollimise mõiste kõikides käsitlustes peaaegu sisutühjaks, toiminguid aga, mis tegelikult kuuluvad kontrollimise mõistesse, käsitletakse ebaõigesti tõendite hindamise all. Ometi erinevad üksikud tõendi liigid ennekõike just kontrollimise, mitte niivõrd hindamise seisukohalt. Kuigi nad, nagu eespool näitasime, on tõendamise menetluses ajaliselt läbi põimunud, saame neid käsitluses siiski lahus hoida ja seda tuleb tingimata teha.

11. Süüdistatava õigused ekspertiisi määramisel ja tegemisel.

KrPK näeb ette süüdistatavale rea õigusi seoses ekspertiisi tegemisega tema asjas. Sellega taotletakse kahte eesmärki. Esiteks kujutab see süüdistatava kaitseõiguse üht väljendust, võimaldades süüdistataval ennast kaitsta talle esitatud süüdistuse vastu. Teiseks peavad need õigused soodustama uurimis- ja kohtuorganitel kuriteolise käitumise ja tõelise kurjategija avastamist ning ekspertdil objektiivse ja

tõlevastava arvamuse kujundamist.

Süüdistatavale kuuluvad järgmised ekspertiisialased õigused, mis on peamiselt koondatud KrPK § 157.

1. Juhul, kui asjas pole ekspertiisi määratud, võib süüdistatav seda taotleda nii kohtueelsel uurimisel kui asja kohtulikult arutamisel. Kuigi seda õigust pole KrPK-s sõnaselgelt fikseeritud, järeldub see vahetult KrPK § -st 35, mille kohaselt on süüdistataval õigus esitada tõendeid ning avaldada igasuguseid taotlusi. Nimetatud õiguse peab uurija selgitama süüdistatavale süüdistuse esitamise juures (KrPK § 124).

2. Uurija on kohustatud tutvustama süüdistatavat ekspertiisi määrusega ja selgitama talle tema õigused ekspertiisi tegemisel. Nimetatud kohustus on uurijal niihästi siis, kui ekspertiis on määratud tema enda initsiatiivil, kui ka juhul, kui ekspertiisi määramist taotles süüdistatav. Süüdistatavale ekspertiisi määruse ja ekspertiisi tegemisega seoses olevate õiguste tutvustamise kohta tehakse ekspertiisi määrusele vastav märkus, millele kirjutab alla süüdistatav, seejuures ära näidates ka tutvumise kuupäeva (KrPK § 157)³⁴.

Süüdistatavale tulevad teatavaks teha ja üksikasjalikult ning talle arusaadaval viisil selgitada kõik § -is 157 fikseeritud õigused. Kui süüdistataval pole taotlusi, tehakse ekspertiisi määrusele sellekohane märkus, millele kirjutab alla süüdistatav. Kui süüdistataval on taotlusi, koostatakse protokoll, milles fikseeritakse kõik süüdistatava poolt ekspertiisi määramisel esitatud taotlused. Sellele protokollile kirjutavad alla süüdistatav ja uurija.

Kirjanduses on avaldatud erinevaid seisukohti selle kohta, millises ulatuses on vajalik süüdistatava tutvustamine ekspertiisiks suunatavate materjalidega. Ühtede arvates on süüdistatavat vaja tutvustada ekspertiisi määruse kõrval ka

³⁴ Mõnedes liiduvabariikides on ette nähtud eraldi protokoll koostamine. Vt. näit. Ukraina NSV KrPK § 202; Läti NSV KrPK § 286; Leedu NSV KrPK § 208.

kõikide materjalidega, mis suunatakse eksperdi kätte ³⁵, teiste arvates pole isegi õige ekspertiisi määrukses esitada eksperdile suunatavate materjalide täielikku loetelu. Et vältida süüdistatava enneaegset tõenditega tutvumist, tulevad mõned ekspertiisiks vajalikud andmed esitada eksperdile saadetavas kaaskirjas, mida süüdistatav ei tohi näha ³⁶. Kolmandate arvates peab ekspertiisi määrukses sisalduma eksperdile saadetavate materjalide täielik loetelu, millega tuleb süüdistatavat tutvustada. See muidugi ei välista võimalust süüdistatavale vajaduse korral ka teatavate ekspertiisimaterjalide endi vahetuks tutvustamiseks ³⁷. Õigeks tuleb pidada kolmandat seisukohta. KrPK § 156 kohaselt peab ekspertiisi määrukses sisalduma eksperdile esitatavate uuritavate materjalide loetelu, § 157 nõuab aga selle määrukse tutvustamist süüdistatavale. Seega peab süüdistatav olema tuttav eksperdile suunatavate materjalide loeteluga. Materjalide endi sisulist tutvustamist seadus ei nõua. Juhul kui uurija peab seda asja uurimise seisukohalt siiski vajalikuks, võib ta süüdistatavat tutvustada ka vahetult materjalide endiga. Eksperdile suunatavate materjalide loeteluga tutvumine on süüdistatavale vajalik selleks, et suuta otsustada tema poolt esitatavate taotluste vajadust.

3. Süüdistataval on õigus esitada eksperdi vastu taandust. Teha võib seda KrPK § -des 20 ja 26 ettenähtud alustel. Taanduse esitamine on võimalik kuni ekspertiisimäärukse ärasaatmiseni või kätteandmiseni eksperdile. Kui eksperdi taandamise alused selguvad siis, kui ekspertiis on juba tehtud, võib süüdistatav taotleda uue ekspertiisi määramist

³⁵ Vt. М.М. В и д р я, Вещественные доказательства в советском уголовном процессе, Москва 1955, lk. 97;

³⁶ Vt. Д.Я. М и р с к и й, Процессуальные гарантии прав обвиняемого при производстве криминалистической экспертизы. - Ученые записки Свердловского юридического института, т. VI, 1958, lk. 126.

³⁷ Vt. И.Л. П е т р у х и н, osund. teos, lk. 206.

(§ 162). Taandust ei saa süüdistatav esitada ka siis, kui ekspertiis tehakse ekspertiisiasutuses. Sel juhul saab ta taandamise aluste olemasolu korral taotleda uue ekspertiisi määramist. Selle õigusega tuleb aga süüdistatavat tutvustada määrusega tutvustamise ajal.

4. Süüdistataval on õigus taotleda eksperdi määramist tema poolt näidatud ekspertide hulgast. Nimetatud õigus on tal niihästi siis, kui uurija nägi ette ekspertiisi tegemise väljaspool asutuse koosseisu oleva kui ka asutuse koosseisu kuuluva eksperdi poolt. Süüdistatava poolt taotletav ekspert võib olla nii väljastpoolt ekspertiisiasutust kui ka mõne asutuse koosseisu kuuluv. Ka sel juhul, kui ekspertiisi teeb süüdistatava poolt näidatud isik, ei tohi ekspertiisikulude tasumist panna süüdistatavale, vaid need tuleb arvata kohtukuludesse.

5. Süüdistatav võib taotleda täiendavate küsimuste esitamist eksperdile. Täiendavaks tuleb nimetada küsimusi, mis ei sisaldu uurija poolt koostatud ekspertiisi määrukses. See õigus kuulub süüdistatavale nii esma- kui ka täiendaja kordusekspertiisi puhul.

6. Süüdistatav võib uurija loal viibida ekspertiisi tegemise juures, anda eksperdile seletusi ning esitada küsimusi. Süüdistatava juuresviibimise eesmärgiks on ühelt poolt eksperdi arvamuse kvaliteedi parandamine ja teiselt poolt süüdistatava kaitseõiguse tagamine. Süüdistatava juuresviibimine on vajalik eeskätt nende ekspertiisiliikide puhul, kus ekspertiisi objektiks on mitte ainult süüdistatava käitumise tagajärg, vaid ennekõike tema käitumine ise (näit. raamatupidamis- ja tehnilise ekspertiisi puhul, või ka üksikute ekspertiisitoimingute (näit. ekspertiliku eksperimendi) sooritamisel. Õeldust ei järeldu muidugi see, et eranditult kõikide raamatupidamis-, tehniliste ja teiste taoliste ekspertiside tegemise juures peaks viibima süüdistatav. Teiselt poolt ei tule sellest teha ka järeldust, et näiteks kohtumeditiiniliste, kohtukeemiliste, dokumendi tehniliste ja teiste sellelaadiliste ekspertiside tegemisest ei võiks

süüdistatava osavõtt üldse kõne alla tulla. Süüdistatava osavõtu küsimuse lahendamisel tuleb lähtuda iga asja konkreetsest sisust.

Süüdistatava viibimine ekspertiisi tegemise juures ja tema poolt antud seletuste sisu tuleb fikseerida kas uurija poolt koostatud protokollis (juhul, kui uurija viibis kohal) või eksperdi poolt koostatud sellekohases aktis, milledele kirjutavad alla ka ekspert ja süüdistatav. Kui süüdistatav omapoolseid seletusi ei anna, võib ekspert tema ekspertiisi tegemise juures viibimise fakti fikseerida ka ekspertiisiaktis. Kui süüdistatava poolt eksperdile esitatud küsimustel on asja uurimise seisukohalt iseseisev ja oluline tähendus, tuleb nende küsimuste osas määrata täiendekspertiis.

7. Süüdistatav võib taotleda täiendavate ekspertiisimaterjalide väljanõudmist. Tal on õigus taotleda niihästi eksperdi poolt uuritavate kui ka eksperdile tutvumiseks esitatud materjalide täiendamist. Süüdistatav võib näiteks raamatupidamis- ekspertiisi puhul taotleda täiendavate dokumentide uurimist, kirjaekspertiisi puhul lisaks senistele veel uute dokumentide ehtsuse kontrollimist, samuti täiendavate võrdlusmaterjalide, näiteks uute vabade kirjaproovide eksperdile esitamist. Samuti võib süüdistatav taotleda eksperdi tutvustamist mõnede toimiku materjalidega, mida eksperdile polnud veel esitatud, näiteks kirjaekspertiisi puhul dokumendiga, millest selgub teatava psüühilise häire esinemine süüdistatava juures kirja kirjutamise ajal jne.

8. Kui ekspertiis on juba tehtud, on süüdistataval õigus tutvuda ekspertiisiaktiga või aktiga arvamuse andmise võimatuse kohta, samuti ka eksperdi ülekuulamise protokolliga (KrPK § 162).

Süüdistatava tutvustamist § -s 162 märgitud dokumentidega ei tule jätta ajale, mil süüdistatavat pärast uurimise lõpuleviimist tutvustatakse toimiku kõigi materjalidega (§ 169), vaid seda on vaja teha viivitamatult, niipea kui vastavad ekspertiisimaterjalid on saabunud uurijale. Süüdistatavale tuleb ekspertiisilakti kõrval esitada ka akti lisad,

uuritavad materjalid (vaidlustatud ja võrdlusmaterjalid) ja eksperdile tutvumiseks esitatud toimiku materjalid.

Süüdistataval on õigus anda ekspertiisi tegemise kohta seletusi (näit. juhtida tähelepanu ekspertiisi meetodika ebaõigsusele, uuritavate materjalide ebapiisavusele või halvale kvaliteedile, eksperdi mittekompetentsusele või -era-poolikusele jne.) ning esitada taotlusi nii täiend- kui ka kordusekspertiisi määramiseks. Kui uurija on süüdistatava taotluse rahuldanud, tuleb süüdistatavat tutvustada ka täiend- või kordusekspertiisi materjalidega.

Uurija äranägemisel võib süüdistatavale ekspertiisimaterjalide esitamise juures viibida ka ekspert. Viimase juuresviibimine on soovitatav siis, kui ekspertiisi objektiks on süüdistatava tegevus, eriti ametialase tegevusega seotud asjaolud (näit. raamatupidamis-, tehnilise jt. ekspertiiside puhul).

Süüdistatava tutvustamise kohta KrPK § -is 162 näidatud dokumentidega koostatakse protokoll, milles märgitakse süüdistatava seletused ja taotlused, samuti selle toimingute juures viibinud isikute avaldused.

Kui ekspertiis määratakse alaealise kuriteoasjas, samuti aga ka sellise isiku kuriteoasjas, kes oma füüsiliste või psüühiliste puuduste tõttu ei ole suuteline ise teostama õigust kaitsele, on kaitsjal õigus viibida ekspertiisi määramise avaldamise, süüdistatavale tema ekspertiisialaste õiguste selgitamise ja ekspertiisiakti, ekspertiisi teostamise mittevõimalikkuse kohta koostatud akti ning eksperdi ülekuulamise protokollide tutvustamise juures (KrPK § -d 36 ja 37).

Kui ekspertiis tehti enne isiku süüdistatavana vastutuselevõtmist, on uurija kohustatud pärast isiku süüdistatavana vastutuselevõtmist tutvustama teda ekspertiisiaktiga, aktiga ekspertiisi tegemise mittevõimalikkuse kohta ja eksperdi ülekuulamise protokolliga. Süüdistatavat tuleb nimetatud aktidega tutvustada viivitamatult peale süüdistuse esitamist või eespool nimetatud aktide uurija kätte saabumist. Seejuures tuleb süüdistatavale võimaldada ekspertiisiakti ja teiste

talle esitatud dokumentide kohta oma seletusi anda ning esitada kõiki KrPK § -s 157 märgitud taotlusi. Viimaste alusel võib ekspert määrata kas täiend- (kui esitatakse näit. uusi küsimusi või täiendavaid materjale) või korduseksperdi (kui näit. süüdistatav näitab eksperdi taandamisaluste).

Kannatanut, tsiviilhagejat, tsiviilkostjat ega nende esindajaid ekspertiisimäärusega ega muude ekspertiisimaterjalidega ei tutvustata.

KrPK § 157 lg. 3 kohaselt ei avaldata süüdistatavale kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi määrust ja akti või akti ekspertiisi tegemise mittevõimalikkuse kohta, samuti ka eksperdi ülekuulamise protokoll, kui tema psüühiline seisund seda ei võimalda. Tuleb muidugi asuda seisukohale, et taolist süüdistatavat ei saa tutvustada mitte ainult kohtupsühhiaatrilise, vaid ka kõikide teiste ekspertiiside materjalidega.

Selle otsustamine, kas süüdistatava psüühiline seisund võimaldab talle ekspertiisimääruse avaldamist, on uurija ülesandeks. Viimane peab selleks vajaduse korral konsulteerima kohtupsühhiaatria spetsialistiga. Ekspertiisiakti, akti ekspertiisi tegemise mittevõimalikkuse kohta, samuti ka eksperdi ülekuulamise protokoll avaldamise võimalikkuse otsustab samuti uurija, kohustuslikult ära kuulunud kohtupsühhiaatria-eksperdi seisukoha selle kohta.

Kui uurija ei pea süüdistatavale ülalmärgitud dokumentide avaldamist võimalikuks, teeb ta selle kohta põhistatud määruse. Kõigil neil juhtudel on ekspertiisimääruse ja teiste ekspertiisidokumentidega õigus tutvuda süüdistatava kaitsjal.

12. Ekspertiisi osakurite- gude ärahoidmisel.

KrPK § 47 kohaselt peavad juurdlust teostav isik, uurija, prokurör ja kohus välja selgitama asjaolud, mis soodustasid uuritava kuriteo toimepanemist. Nimetatud asjaolud kuuluvad tõendamiseseme koosseisu. Selle kõrval kohustab sama paragrahv tuvastama aga ka selliseid asjaolusid, mis ei ole soodustanud uuritava kuriteo toimepanemist ega kuulu seetõttu ka tõendamiseseme koosseisu, kuid mis võivad soodustada mõne kuriteo toimepanemist tulevikus või luua selleks tingimusi.

Kõikide KrPK § -s 47 ettenähtud asjaolude, nii uuritava kuriteo tõendamisesemesse kuuluvate kui ka sinna mittekuuluvate asjaolude väljaselgitamine saab toimuda aihuuksi KrPK nõuete kohaselt vormistatud kohtulike tõendite abil. Teiste tõendite hulgas saab seda ülesannet täita ka eksperdi arvamuse. Seni on neil eesmärkidel ekspertiisi siiski veel harva ära kasutatud. Selle põhjus peitub mitte ainult uurimis- ja kohtuorganites, kes ekspertiisimääruses ei esita eksperdile küsimusi kuriteo toimepanemist soodustanud asjaolude kohta. Ka ekspert võib oma initsiatiivil tuvastada selliseid asja suhtes olulisi asjaolusid, mille kohta uurija polnud küll esitanud küsimusi, kuid mille väljaselgitamiseks on uurimismaterjalid küllaldased. VNFSV KrPK § -s 191 ja 288 on see sõnarelgelt ette nähtud. Kuigi Eesti NSV KrPK analoogilist sätet ei sisalda, tuleb sellist lahendust pidada õigeaks ja arvestada ka meie ekspertiisipraktikas. Kui ekspertliku uurimise kestel selguvad konkreetse kuriteo toimepanemist soodustanud asjaolud, peab ekspert oma sellesisulised järeldused esitama ekspertiisiaktis, vaatamata sellele, et talle polnud vastavat küsimust esitatud.

Muidugi saab ekspert ekspertiisiaktis esitada ainult selliseid kuriteo toimepanemist soodustavaid asjaolusid, mis

selguvad tema poolt teostatava uurimise käigus eriteadmiste alusel tehtud järeldusena. Nii võivad näiteks trassoloogilise ekspertiisi tegemisel selguda puudused selletüübiliste lukkude konstruktsioonis, dokumendi tehnilise ekspertiisi juures teatavate dokumentide koostamiseks kasutatava tindi halb kvaliteet jne.

Sagedasti pole aga ühe ekspertiisi materjalid küllaldaselt selleks, et teha järeldusi kuritegusid soodustavate asjaolude kohta. Selliseid järeldusi on võimalik teha ainult mitmete üheliigiliste ekspertiisitulemuste üldistamise teel. Niisugust ülesannet saab endale võtta ainuüksi vastav ekspertiisiasutus. Tema ülesandeks on mitte ainult ekspertiisipraktika üldistamine, vaid ka nende asutuste ja organisatsioonide informeerimine üldistamistulemustest, kellest oleneb kuriteo toimepanemist soodustavate asjaolude kõrvaldamine.

13. Ekspertiisiasutused NSV Liidus.

Käesoleval ajal on NSV Liidus moodustatud lai ekspertiisiasutuste võrk. Viimane ei hõlma siiski mitte kõiki, vaid praktikas sagedamini esinevaid ekspertiisi liike.

Kriminalistikaliste ekspertiiside tegemiseks pole seni loodud ühtset üleliidulist ekspertiisiasutuste süsteemi.³⁸ Igas liiduvabariigis on see küsimus

³⁸ Praegu on see siiski juba teoksil. NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 10. dets. 1965.a. määruses nr. 1061 tehakse NSV Liidu Ministrite Nõukogule ülesandeks ette valmistada ettepanekud kohtuekspertiisi organisatsiooni parendamiseks, ekspertiisiasutuste paralleelsuse kaotamiseks ja metoodilise juhtimise parandamiseks.

lahendatud erinevalt. Vene NFSV-s eksisteerib praegu 30 kohtuekspertiisi teadusliku uurimise laboratooriumi ja 12 filiaali.³⁹ Nende teaduslikuks ja meetodiliseks keskuks on Vene NFSV Ministrite Nõukogu juures asuva Juriidilise Komisjoni süsteemis olev Kohtuekspertiisi Teadusliku Uurimise Keskinstituut. Teistes liiduvabariikides on loodud kas kohtuekspertiisi teadusliku uurimise laboratooriumid⁴⁰ (Tbilisis, Jerevanis, Dušanbes, Frunzes, Rias, Odesas, Ašhabadis, Tallinnas jne.) või kohtuekspertiisi teadusliku uurimise instituudid (Alma-Atas, Taškendis, Minskis, Bakuus, Vilniuses, Kiievis, Harkovis jne.). Eespool nimetatud ekspertiisiasutused asuvad kas ministrite nõukogu juures asuvate juriidiliste komisjonide (Vene NFSV, Leedu NSV, Valgevene NSV, Gruusia NSV, Kasahhi NSV, Usbeki NSV, Eesti NSV), ülikoolide (Tadžiki NSV, Armeenia NSV) või tervishoiuministeeriumi (Kirgiisi NSV) süsteemis.

Eesti NSV-s töötab kohtuekspertiisi laboratoorium alates 1. jaan. 1965.a. Ta organiseeriti Eesti NSV Ministrite Nõukogu 16. novembri 1964.a. määrusega nr. 513 "Eesti NSV Kohtuekspertiisi Laboratooriumi moodustamise kohta", ning on allutatud Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuvalle Juriidilisele Komisjonile⁴¹.

Kohtumeditseeniliste ekspertiiside tegemiseks on loodud üleliiduliselt ühtne ekspertiisiasutuste süsteem. Vastavalt "NSV Liidus kohtumeditseenilise ekspertiisi tegemise instruksioonile" (kinnitatud 13. dets.

³⁹ 1966.a. seis. (vt. A.P. Шляхов, Пути улучшения качества и организации судебной экспертизы, "Советское государство и право", 1966, 9, lk. 29.).

⁴⁰ Mõnes liiduvabariigis on nende nimetuseks kriminalistika teadusliku uurimise laboratoorium (näit. Tbilisis ja Jerevanis) või kohtuekspertiisi laboratoorium (näit. Tallinnas).

⁴¹ Eesti NSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu nr. 48 (247), 190.

1952.a. NSV Liidu tervishoiuministri poolt, kooskõlastatuna NSV Liidu Prokuratuuri, NSV Liidu Kohtuministeeriumi ja NSV Liidu Riikliku Julgeoleku Ministeeriumiga) teevad kohtumedit-siinilist ekspertiisi:

1) rajoonide, rajoonidevahelised ja linnade k o h t u - m e d i t s i i n i - e k s p e r d i d ;

2) linnade (Moskvas ja Leningradis), kraide ja oblasti- t e k o h t u m e d i t s i i n i - v a n e m e k s p e r - d i d ning autonoomsete vabariikide tervishoiuministeeriu- m i d e v a b a r i i k l i k u d k o h t u m e d i t s i i - n i - e k s p e r d i d ;

3) liiduvabariikide tervishoiuministeeriumide k o h - t u m e d i t s i i n i - p e a e k s p e r d i d .

Kohtumedit-siini-eksperdid on koondatud kohtumedit-siini- lise ekspertiisi büroode juurde, mis on loodud Moskvas ja Leningradis, kraides, oblastites, autonoomsetes vabariiki- des ja liiduvabariikides. Nende büroode ülemateks on vas- t a v a l t Moskva ja Leningradi kohtumedit-siini-vanemeksperdid, oblastite ja kraide kohtumedit-siini-eksperdid, vabariiklikud kohtumedit-siini-eksperdid autonoomsetes vabariikides ja koh- t u m e d i t s i i n i - p e a e k s p e r d i d liiduvabariikides.

Rajoonide, linnade ja rajoonidevahelised eksperdid kuuluvad vastavalt kas oblasti, krai, autonoomse või liidu- v a b a r i i g i kohtumedit-siinilise ekspertiisi büroo kosseisu.

Eesti NSV-s eksisteerib Eesti NSV Kohtumedit-siinilise Ekspertiisi Büroo, mille eesotsas on Eesti NSV Tervishoiu- m i n i s t e e r i u m i kohtumedit-siini-peaeksper. Büroo kosseisu kuuluvad linnade ja rajoonidevahelised kohtumedit-siini-eks- p e r d i d .

K o h t u p s ü h h i a a t r i l i n e ekspertiis võib toimuda statsionaarsena, ambulatoorsena, kohtus, uuri- j a j u u r e s ja erandjuhtudel, kui uurimisalune isik puudub, k a m a t e r j a l i d e alusel.

Ambulatoorset kohtupsühhiaatrilist ekspertiisi teevad alatised ambulatoorse kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi ko- m i s j o n i d , m i s o r g a n i s e e r i t a k s e k o h a l i k e t e r v i s h o i u o r g a n i t e

poolt psühhoneuroloogilise haigla või mõne muu tervishoiuasutuse (dispanseri, polikliiniku jne.) baasil. Tavaliselt koosneb komisjon nimetatud kolmest psühhiaatrist, kes määratakse kohaliku tervishoiuorgani poolt, vastavalt kas vabariigi, krai, oblasti või linna peapsühhiaatri ettepanekul. Neis kohtades, kus pole võimalik komisjoni moodustada kolmest psühhiaatrist, võib komisjoni kuuluda ka kaks psühhiaatrit. Erandlikel juhtudel on lubatud teha ambulatoorset kohtupsühhiaatrilist ekspertiisi ka ühel psühhiaatril.

Statsionaarset kohtupsühhiaatrilist ekspertiisi teevad psühhiaatriainstituutide, kliinikute või psühhoneuroloogiliste haiglate juurde moodustatud alatised, vähemalt kolmeliikmelised ekspertide komisjonid.

Kohtupsühhiaatrilist ekspertiisi uurija juures, kohtus ja kinnipidamiskohas teeb kas üks psühhiaater ainuisikuliselt või psühhiaatrite komisjon.

Kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi tegemist juhivad liidu- ja autonoomsete vabariikide tervishoiuministeeriumid ning kraide, oblastite ja linnade TSN täitevkomiteede tervishoiuosakonnad vastava vabariigi, krai, oblasti või linna peapsühhiaatri kaudu. Metoodiliselt ja teaduslikult juhib kohtupsühhiaatriliste ekspertiseide tegemist üleliidulises ulatuses NSV Liidu Tervishoiuministeerium prof. Serbski nimelise Kohtupsühhiaatria Teadusliku Uurimise Keskinstituudi kaudu. Viimatimärgitud instituut teeb ka eriti komplitseeritud kohtupsühhiaatrilisi ekspertise.

Eesti NSV-s on ambulatoorse kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi komisjonid organiseeritud Tallinna, Tartu ja Jämejala psühhoneuroloogiliste haiglate dispansseersete osakondade juures.

Statsionaarset kohtupsühhiaatrilist ekspertiisi teevad Tallinna, Tartu ja Jämejala psühhoneuroloogilised haiglad.

Kohtupsühhiaatrilisi ekspertise uurija juures ja kohtus teevad vabariigi kõikide psühhoneuroloogiliste haiglate arstid kogu vabariigi ulatuses.

Тартуский государственный университет
СССР, г. Тарту, ул. Вликооли, 18

О.К. Пюсса

НАЗНАЧЕНИЕ И ПРОВЕДЕНИЕ ЭКСПЕРТИЗЫ

На эстонском языке

Vastutav toimetaja K. Nigola
Korrektor A. Norberg

=====

TEU rotaprint 1966. Trükihoognaid 5,25.
Tingtrükihoognaid 4,82. Arvestuspoognaid
4,4. Trükiarv 500. Paber 30x42. 1/4. Pal-
jundamisele antud 24. X 1966. MB 09149.
Tell. nr. 468.

Hind 12 kop.

Hind 12 kop.